

Türkiye’de Toplumsal Belleğin Oluşumu: Çanakkale ve Kutulamâre Zaferleri Anma Törenleri

Gencer Özcan*

Abstract:

Title: *Formation of Collective Memory in Turkey: Commemorative Rituals for Victories of Çanakkale and Al Kut*

The Çanakkale (Gallipoli) War of 1915 is still the single Ottoman military victory to commemorate in modern Turkey. The date, 18th March, on which the first Ally naval attempt to pass the Dardanelles was repelled by the Ottoman Army was promulgated as the Day of Martyrs. Despite it being an Ottoman victory, the official republican historiography depicted the Çanakkale War as the source of inspiration for the War of Liberation. Furthermore, while other events marked in the national calendar gradually lost their allure, at least in the eyes of the public, the Çanakkale War has maintained its appeal in Turkey’s collective memory. The Çanakkale War provided Turkey’s politicians with a wide range of possibilities for the instrumentalization of the victory for political purposes. In striking contrast to the Çanakkale War, another success the Ottoman Army accomplished in 1916 against the advancing British Army in Iraq, memories of the victory of Al Kut almost immediately lost their appeal and failed to survive the republican era. After being remembered and commemorated for a couple of years in the frame of the centennial anniversary of the Great War, the victory of Al Kut seems to have been forgotten again. After summarizing what happened in theatres of war in Çanakkale and Al Kut, the present study aims to highlight commemorative activities and narratives formed around these two victories and the way in which they changed or disappeared, as were the case with the commemorations of Al Kut. The study argues that official narratives and activities to commemorate past victories resonate with shifting priorities of parties in power or influential socio-political movements.

Keywords: Çanakkale, Al Kut, the Great War, the Day of Martyrs, Collective Memory, Mustafa Kemal

* Prof. Dr., Istanbul Bilgi University, Department of International Relations,
ORCID ID: 0000-0002-8334-4671; e-mail: gencer.ozcan@bilgi.edu.tr

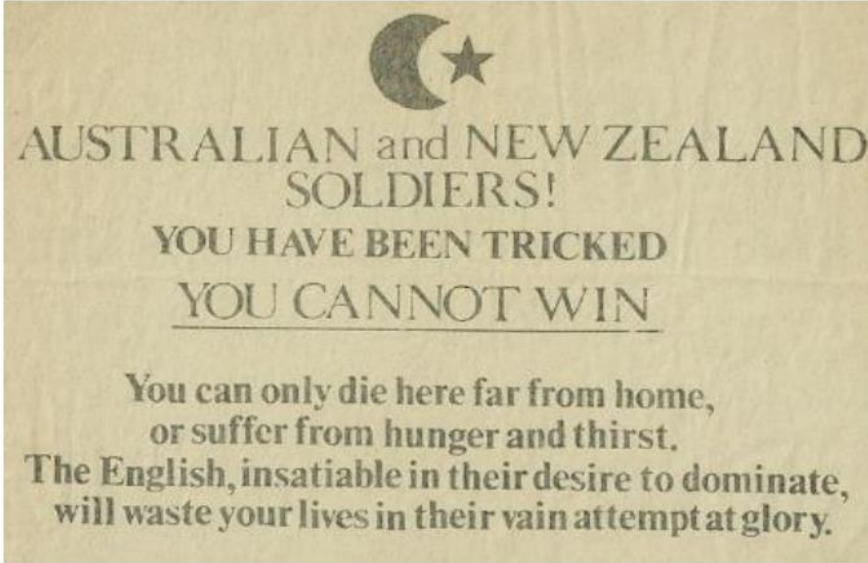
Görsel 1: İngiliz propaganda afişi - "Çanakkale'den çağrı var."

Giriş

Çanakkale Savaşları, Rusya'ya yardım etmek için İtilaf Devletleri donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'u ele geçirip Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakmayı amaçladığı deniz savaşları ile 19 Şubat 1915'te başlar. İtilaf donanmasının başarısızlığa uğraması üzerine 25 Nisan 1915'te ANZAK birliklerinin Gelibolu yarımadasına yaptıkları çıkarma ile harekât ağırlıklı olarak kara savaşına dönüşür. İlk aşamasından başlayarak uçak, gemi ve denizaltıların birlikte kullanıldığı Çanakkale Savaşları XX. yüzyıl savaşlarının ilk örneğidir.¹ İtilaf Devletleri deniz savaşlarında uğradıkları başarısızlıktan sonra Gelibolu yarımadasını ele geçirmek için askerî tarihin kaydettiği ilk geniş kapsamlı çıkarma harekâtına girişirler. Osmanlı ordusunun yeteneklerini

¹ Zafer Toprak, "Bir Çağa Damgasını Vuran Savaş," *Arıburnu 1915* içinde, ed. Haluk Oral (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), XXXII-XXXVI.

küçümseyen varsayımlara dayanan baştan savma bir plan uyarınca yürütülen çıkarma harekâtı da açmaza girer. Çıkan birlikler az sayıda da olsa çeşitli bölgelerde köprü başları oluştursalar da dik yamaçları aşır yarımadaanın derinliklerinde tutunma hedefine ulaşamazlar. Her iki tarafın askerleri de, Gelibolu yarımadasının dar ve engebeli topraklarında savaşır. Çıkan birlikler, sadece sert bir direniş ile değil, hastalık ve susuzlukla da savaşmak zorunda kalır. Buna karşılık, Osmanlı ordusu da ikmal ve geri çekilme hatlarının kolaylıkla kesilebileceği stratejik derinlikten yoksun dar bir araziyi savunmak durumundadır. Harekât İtilaf kuvvetlerinin Ocak 1916'da Gelibolu yarımadasında tutundukları köprü başlarından çekilmesiyle son bulur.

Görsel 2: Osmanlı propoganda el ilanı - "Avustralyalı ve Yeni Zelandalı Askerler! Kandırıldınız. Kazanamazsınız. Burada ancak evinizden uzakta ölebilir veya açlıktan ve susuzluktan acı çekebilirsiniz. Egemenlik kurmak arzuları doyumsuz olan İngilizler, kazanamayacakları bir zafer uğruna hayatlarınızı boş yere harcayacaklar."

Kaynak: <https://vbrevis.tumblr.com/post/18856715978/propaganda-%C3%A7anakkale-cephesi-gallipoli>

1. Çanakkale Savaşı'nın Tarihsel Süreci

Çanakkale Savaşları Avustralya'dan Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyadan gelen İngiliz Uluslar Topluluğu ve Fransız sömürgelerinden devşirilmiş askerlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinden gelmiş askerlerin savaştığı ilk büyük küresel karşılaşma olmak özelliği taşır. Savaşın tarafların uğradığı büyük kayıplar yüzünden Çanakkale Savaşlarının acısı unutulmaz. Çanakkale'ye gönderilen İtilaf kuvvetlerini oluşturan askerler genel olarak yoksul toplumsal kesimlerden devşirilmişken, Osmanlı ordusu askerlerinin içinde önemli sayıda üniversite, medrese ve lise öğrencisinin bulunduğu görülür. Sonraki yıllarda söylenen "Çanakkale'de bir Darülfünun gömdük" sözü bu acı gerçeği anlatır. Çanakkale Savaşları her iki taraftan askerlerin birbirlerine centilmence davrandıkları, uluslararası savaş kurallarına uydukları, karşı taraftan tutsaklara, yaralılara yardımcı olduğu, ölümlere saygı gösterdiği son savaşlardan birisi olarak anımsanır.²

Çanakkale Boğazı üzerinden geçerek İstanbul'un ele geçirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı kalabileceği düşüncesi Kasım 1914'te Bahriye Bakanı Winston Churchill tarafından dile getirilir. Osmanlı ordusunun tehdidi altındaki Süveyş Kanalı'nın korunması için geniş kapsamlı önlemler alınması gerektiğini düşünen Churchill, Çanakkale üzerinden İstanbul'a ulaşır Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı kalması durumunda Rusya'ya da kolaylıkla yardım edilebileceği düşüncesindedir. Churchill böylesi bir harekât ile Rusya'ya yardım edilebileceğini, gereksinim duyduğu silahları edinen Rusya'nın Doğu Cephesi'nden Almanya'yı üzerine çekerek Batı Cephesi'ndeki kilitlenmeyi çözebileceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı kalmasıyla birlikte Bulgaristan ve Romanya'nın İtilaf Devletleri'ne katılmasının kolaylaşacağını düşünmektedir.³

İtilaf Devletleri bu harekâtın Mezopotamya'da ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin işini kolaylaştıracağı, Osmanlı ordusunun Süveyş Kanalı üzerinde yarattığı baskıyı hafifleteceği beklentisindedir. Churchill'in kararı Gelibolu yarımadasındaki tahkimatın güçsüz olduğu, Osmanlı ordusu ve komuta heyetinin savaşma iradesinin bulunmadığı, dolayısıyla İtilaf kuvvetlerinin kayda değer bir direnişle karşılaşmayacağı gibi yanlış

² Haluk Oral, *Arburnu 1915* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 106.

³ Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1807-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 317.

varsayımlara dayanır. Karar alma sürecinin sonunda Churchill, Akdeniz’de bulunan görev kuvvetinin, Fransız donanmasından 4 zırhlı ve 22 parçalık bir kuvvet ile İngiliz Amiral Sackville Carden komutasında oluşacak İtilaf donanmasına katılarak Çanakkale Boğazı’nı geçmek üzere harekete geçmesini emreder. Ocak ayı sonunda onaylanan harekât planları uyarınca İtilaf Devletleri donanması Çanakkale’ye yönelir.

İtilaf donanmasının 19 Şubat 1915’te savaş gemilerinden açılan ağır topçu ateşi ile başlayan saldırısı beklenen sonuçlar elde edilmediği için 13 Mart 1915’te sonlandırılır. Amiral John de Robeck komutasındaki 16 gemiden oluşan İtilaf donanması 18 Mart günü bu kez doğrudan Boğazı geçmeye çalışır. Gelibolu tabyalarından açılan etkili topçu ateşine maruz kalan ve *Nusret* mayın gemisi tarafından boğazın en dar noktasına düşenen mayınlara çarpan İngiliz *Ocean*, *Irresistible* ve Fransız *Bouvet* zırhlılarının batması üzerine İtilaf donanması çekilmek zorunda kalır. Başarısızlığa uğrayan ilk girişim sonrasında Çanakkale Boğazı’nı denizden geçmenin olanaksızlığı anlaşıldığında Gelibolu’daki topçu bataryalarının susturulması için yarımadağa bir çıkarma harekâtı yapılması kararlaştırılır. Harekâtı yapacak Seferi Kuvvetler Komutanlığı görevine General Ian Hamilton getirilir.

18 Mart Deniz savaşlarının ardından kara harekâtının yapılacağı öngörüsü ile hareket eden Osmanlı Genelkurmayı olası çıkarma harekâtını karşılayacak yığınağa başlar. Gelibolu’da oluşturulan Beşinci Ordu Komutanlığına 24 Mart 1915’te General Liman von Sanders atanır. Tekirdağ’da oluşturulan 19. Tümen komutanlığı görevine de o günlerde genç bir yarbay olan Mustafa Kemal getirilir. Gelibolu yarımadasının savunmasına ayrılan birliklerin mevcudu yaklaşık 84.000’dir. Bölgenin savunmasından sorumlu 5. Orduda 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, 15. Kolordu Komutanı General Erich Paul Weber ve 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal’dir. Osmanlı ordusu Çanakkale Savaşları’nın ilk aşamasında karadan ve denizden ikmal edilebilir. Ancak Marmara Denizi’ne geçen denizaltılar Mayıs sonlarından başlayarak denizden yapılan ikmalin durmasına neden olur.

Osmanlı ordusu komutanı General Sanders’in savunma planları ise çıkarmanın Saros Körfezi’nden yapılacağı varsayımına dayanmaktadır. Sanders’e göre ancak böylesi bir harekât ile Osmanlı ordusunun ikmal ve geri çekilme hatları kesilebilir. Dolayısıyla, Sanders çıkarma harekâtını erken aşamada değil, ileri harekât başladıktan sonra durdurmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Osmanlı ordusunun ana yığınağı Saros Körfezi yakınlarına yapılır. Sanders’in planları Osmanlı subayları

tarafından bir dizi gerekçeyle eleştirilir. İtirazlar, çıkan kuvvetlerin köprübaşlarında tutunması ve tahkimat yapmasına izin verilmemesi gibi noktalarda yoğunlaşır.

General Hamilton komutasında oluşturulan 75.000 kişilik ordunun yarıya yakını Anzak birliklerinden oluşmaktadır. Çıkan birliklerin ger kalanı 16.700 mevcutlu Fransız tümeni ile 28.000 mevcutlu 2 İngiliz tümeninden oluşmaktadır. Tüm birlikler çeşitli sömürge ülkelerin devşirilen askerleridir. General Hamilton'un planı iki ayrı noktadan karaya çıkarak kıyı topçularını etkisizleştirmeyi amaçlar. Çıkarma noktaları yarımadanın güney ucunda Seddülbahir ile Kabatepe yakınında, daha sonra Anzak Koyu olarak adlandırılacak olan yöre olarak saptanır. Seddülbahir yöresine yapılacak çıkarma için beş ayrı kumsal -Sığırını, Ertuğrul Koyu, Tekekoyu, İkizkoyu ve Zığındere- belirlenir. Seddülbahir'den çıkarma yapacak birliklerin birinci gün Alçıtepe olarak bilinen yüksekliği ele geçirmesi beklenir. Arıburnu yöresine çıkarma yapacak Anzak kolordusunun görevi ise Kocaçimentepe üzerinden Eceabat'a ulaşarak Seddülbahir yöresini tutan Osmanlı kuvvetlerinin destek hatlarını kesmektir.

25 Nisan günü İtilaf donanması Saros Körfezi açıklarına gelerek Bolayır sırtlarını ateş altına alır. Aldatma amaçlı harekât ile çıkarmanın bu yöreye yapılacağı izlenimi yaratılır. Seddülbahir kumsallarına yapılacak gerçek çıkarma 28 Nisan sabahı başlar. Çıkan birliklerin ilk saldırısı Osmanlı kuvvetlerince durdurulur. Birinci Kirte Muharebesi olarak bilinen ve gün boyu süren kanlı boğuşmada tarafların toplam zayıyatı 5000'in üzerindedir. İtilaf kuvvetlerinin 6 Mayıs'ta aynı yörede giriştiği yeni bir saldırıyla başlayan İkinci Kirte Muharebesi ise üç gün sürer. Her iki tarafın ağır kayıplara uğradığı çarpışmada Osmanlı direnişi kırılmaz. Aynı yörede 4 Haziran'da başlayan üçüncü muharebede de saldıran kuvvetler yüksek zayıyata karşın Kirte köyüne ulaşamazlar.

Bu aşamadan sonra çıkan kuvvetlere savunma hatlarını kırmak için Kerevizdere yöresinde ağırlık merkezi oluşturması emri verilir. İlki 21 Haziran, ikincisi ise 26 Haziran'da başlatılan iki büyük saldırı karşısında da ağır zayıyatlar vermesine karşın Osmanlı ordusu Kerevizdere'de tutunur. Kerevizdere ve Zığındere muharebelerinde uğradıkları başarısızlık üzerine İtilaf kuvvetleri bu kez Suvla Koyu'nda bir çıkarma harekâtı planlar. Kuzeydeki çıkarma yöresi olan Anzak Koyu'nda yapılan çıkarma harekâtının amacı yarımadanın uç kısmında bulunan Osmanlı kuvvetlerinin geri bağlantısını ve ikmal yollarını kesmektir. Arıburnu yöresinde yaptığı çıkarmada Anzak birliklerinin köprü başı oluşturup

ilerlemeye başlaması üzerine 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Ordu karargâhından yanıt alamayınca karargâhtan olur almaksızın 57. Alayı çıkarma bölgesine yönlendirir.⁴ Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın da onayladığı bu emirle 57. Alay düşman ilerleyişini durdurur. Mustafa Kemal bu aşamada askerlerine ünlü, "Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında, yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir" emrini verir. Anzaklar Suvla kumsallarına geri çekilmek zorunda kalır. Köprübaşı'nu genişletmek isteyen General Hamilton'un 12 Ağustos'ta Suvla Koyu'na hâkim Tekketepe'ye yönelik ileri harekâtı da başarısızlığa uğrar. Bölgeye Seddülbahir yöresinden yapılan kaydırma ile gerçekleştirilen büyük yığınak sonrasında 21 Ağustos'ta başlatılan Bomba Tepe'ye yönelik saldırı da sonuç vermez. İkinci Anafartalar Muharebesi olarak bilinen ve 29 Ağustos'ta sona eren çarpışmalar Çanakkale Savaşları'nın son muharebesidir. Yılın geri kalan bölümünde savaş sonuçsuz kalacak siper muharebeleri biçiminde sürer.

Görsel 3: Bündnispartner Türkei (Müttefik Türkiye) "Biz dört kardeş zafer kazanmalıyız, Herkes kamaları alacak!"

⁴ Oral, Arıburnu 1915, 344.

Bu evrede İtilaf orduları karargâhında kararsızlık hâkimdir. Osmanlı ordusunun başarısı Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi umutlarını söndürür. Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak Bulgaristan'ı yanlarına çekmeyi tasarlayan İtilaf Devletleri, Çanakkale'de başarısızlığa uğrayarak bir bakıma Bulgaristan'ın mihver devletleri safına kaymasına neden olur. Bulgaristan 14 Ekim 1915'te İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girdiğinde, Çanakkale Savaşları İtilaf Devletleri'nin beklentilerinin tam tersine bir sonuç ortaya çıkarmış olur. Görevden alınan General Hamilton yerine atanan General Charles Monro yarımada yaptığı incelemeler sonrasında 3 Kasım'da Birleşik Krallık Yüksek Savunma Konseyine Gelibolu'dan çekilmek gerektiğini bildirir. Anafartalar ve Arıburnu'nda 10 Aralık'ta büyük bir gizlilik içinde başlayan çekilme harekâtı dokuz gün sürer. Seddülbahir'deki birliklerin çekilmesi de 9 Ocak 1916'da tamamlanır. Tahliye sırasında taşınamayan malzeme sahilde yakılırken gemilere alınamayan yüzlerce at öldürülür. Askerî kaynaklar İtilaf kuvvetleri açısından Çanakkale Savaşları'nın en başarılı evresinin çekilme harekâtı olduğunu belirtir. Osmanlı ordularının Çanakkale'de sergilediği başarılı direniş kendisini küçümseyenleri yanltır. Gelgelelim, onca insan kaybına karşın alınamayan Gelibolu Yarımadası yaklaşık üç yıl sonra, 30 Kasım 1918'de, Mondros Mütarekesi imzalandıktan altı gün sonra İngiliz askerleri tarafından işgal edilir.

2. Tarihsel Bellekte Çanakkale Savaşları

Çanakkale Savaşları'nda yaşanan insan kaybının öngörülmedik ölçüde artması üzerine asker ihtiyacının karşılanabilmesi için 1896, 1897 doğumluların celp dönemleri erkene alınır. 1914 tarihli "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-i Muvakkati" 27 Mayıs 1915'te Çanakkale Savaşları sırasında değiştirilerek lise öğrencilerinin silah altına alınmasının yolu açılır. 1916'da 1898 ve "On beşliler" olarak bilinen 1899 doğumlu gençler de askere alınmaya başlar.⁵ Savaşın yol açtığı kayıpların boyutu korkutucudur. Yarımada konuşlandırılan birliklerin farklı komutanlıklara bağlı olması nedeniyle zayıat bildiriminde aksaklıklar yaşanır. Kayıpların çok yüksek olması savaş koşulları altında defin işlemlerinin uygun biçimde yapılmasına olanak tanımaz. Ölen askerler kimi zaman toplu mezarlara gömülür. Osmanlı ordusunun savaşın fiilen sona erdiği Aralık 1915'teki zayıatı 210.695 olarak saptanır. Buna karşılık

⁵ Fahri Kılıç, "Çanakkale Savaşlarında Okullar ve Öğrenciler," *Türk Yurdu*, no. 305 (2015), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=196> (erişim tarihi: 22 Aralık 2021).

İngiliz Uluslar Topluluğu askerlerinin zayıtı 205 bin, Fransa'nın zayıtı ise 47 bindir.⁶

Çanakkale Savaşları'nda yaşanan insan kayıplarının ulaştığı boyutlar sadece sayılara bakarak kavranamaz. Atatürk, Çanakkale'ye savaşmak için gönüllü olan ve evlerine dönemeyen çok sayıda lise ve üniversite öğrencisinin kaybını, "Biz Çanakkale'de bir Darülfünun gömdük!" sözleriyle anlatır. Galatasaray, Vefa, Çapa Öğretmen Okulu gibi çok sayıda İstanbul lisesi; Anadolu'da Sivas, Trabzon, Erzurum, Balıkesir ve Konya liseleri, Balıkesir Muallim Mektebi öğrencisi gönüllü gittikleri Çanakkale'den dönemez.⁷

Çanakkale Savaşları'nın Birinci Dünya Savaşı'nın seyri üzerindeki etkisi belirleyici ölçüdedir. Bulgaristan'ın 14 Ekim 1915'te İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi doğrudan Osmanlı ordusunun Çanakkale Savaşları'nda gösterdiği başarının bir sonucudur. Almanya'dan askerî malzeme taşınmasını kolaylaştıran bu gelişmenin Osmanlı ordusunun savaş yeteneğini sürdürmesine olan katkısı büyüktür. Çanakkale Savaşları'nın Osmanlı ordusunun zaferi ile sonuçlanmasının Rus Devrimi'ni hazırlayan nedenlerden birisi olduğu görüşünde de gerçek payı vardır. Osmanlı ordusunun 1914-1915 kışında Sarıkamış'ta uğradığı ağır yenilginin yarattığı moral bozucu etkiyi ortadan kaldırması da Çanakkale Savaşları'nın önemli sonuçlarından bir başkasıdır. Bu nedenle Çanakkale Zaferi, savaş yılları boyunca yokluk ve yenilgiler yüzünden yılgınlığa düşen halkın moralini yüksek tutabilmek için kullanılan en önemli propaganda unsuru olarak kullanılır.

Çanakkale Savaşları Mustafa Kemal'in gösterdiği başarılarla "Anafartalar Kahramanı" olarak ün kazanmasına neden olur. Daha savaş sonlanmadan önce, 29 Ekim 1915'te *Tasvir-i Efkâr*'ın Çanakkale Zaferi'ni kutlayan resimlerle süslü ön sayfasında Mustafa Kemal'in resminin altında yazılmış "Çanakkale muharebat-ı berriyesinde [kara savaşlarında] fevkâlade yararlılıkları görülen ve emr-i müdafaadaki iktidar ve mahareti ile bihakkın ihraz-ı şan-u şeref eyleyerek boğazları ve makam-ı hilafeti kurtaran kumandanlarımızdan celadet-i fitriyye [yaradılıştan gelen direnç] ve havârik-ı hamaset ile mümtaz [olağanüstü yiğitliklerle öne çıkan] Miralay Mustafa Kemal Beyefendi" açıklaması henüz 34 yaşında bir

⁶ Tekşür'ten (2012) aktaran Celil Bozkurt, "Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaati ve Türk Kamuoyundaki Yankıları," *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, no. 5 (2015): 81.

⁷ "Çanakkale'de Bir Üniversite Gömdük Biz," *Milliyet*, 18 Mart 2015.

subayın kamuoyu katında kazandığı saygınlığı sergiler.⁸ Çanakkale’yi savunmaktan sorumlu olan ordunun komutanı konumunda bulunan Liman von Sanders de Almanya’da 1920’de yayımlanan, ertesi sene de Türkiye’de Askerî Tarih Encümeni tarafından Türkçeye çevrilen anılarında Mustafa Kemal’den övgüyle söz eder.⁹

Kaldı ki, Mustafa Kemal’in Çanakkale Zaferi’nin kahramanlarından birisi olarak öne çıkması Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın hoşnutsuzluk duymasına yol açacak ölçüye varmış olması da dikkat çekicidir. Enver Paşa Harbiye Nezareti’nin yayın organı konumundaki *Askerî Mecmuâ*’da Mustafa Kemal’in kapak resmi olmasına itiraz eder.¹⁰ Bu olgulardan yola çıkılarak, Mustafa Kemal’in Çanakkale’deki başarısı ve zafere katkısının kendisinin sonraki yıllarda siyasal iktidarın olanaklarını da kullanarak yarattığı bir algı olmadığı söylenebilir. İngiliz ordusu için Çanakkale Savaşları’nın resmî tarihini yazan C. F. Aspinal Ogländer de Mustafa Kemal’in Osmanlı ordusunun Çanakkale’deki başarısına katkısını, “Bir tek tümen komutanının, yalnız bir çatışmanın gidişatında değil, belki savaşın tümünün sonucunda, hatta bir ulusun kaderinde bu kadar derin etkiler yaratabilmesine tarihte pek ender rastlanır” şeklinde yazarak teslim eder.¹¹

Çanakkale Savaşları Birinci Dünya Savaşı’nın ilk büyük çok uluslu karşılaşmasıdır. Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve çeşitli Afrika ülkelerinden devşirilen binlerce askerin yine geniş bir coğrafyadan gelen Osmanlı askerleriyle savaşması o zamana değin görülmedik ölçüde küresel bir karşılaşmanın yaşanması anlamına gelir.¹² Her iki taraf için de büyük kayıplara yol açan savaşlar, askerlerin geldiği çok sayıda ülkenin toplumsal belleğinde silinmeyecek ölçüde derin izler bırakır. Bu durum Türkiye için özellikle geçerlidir.

Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı’na ilişkin toplumsal bellekte Çanakkale Savaşları ağırlıklı bir yer tutar. Cumhuriyet dönemi tarihçiliği Çanakkale Savaşları’nı Osmanlı ordularının Dünya Savaşı sırasında yaşanan diğer muharebelerden farklı bir yere koyar. İstanbul’un kaybedilmesi ile sonuçlanabileceği, dolayısıyla daha savaşın başlangıcı

⁸ Oral, *Arıburnu 1915*, 349.

⁹ Oral, *Arıburnu 1915*, 347.

¹⁰ Alan Palmer, *Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*, çev. Belkis Çorakçı Dişbudak (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 231.

¹¹ Palmer, *Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu*, 231.

¹² Mesut Uyar, “Arab Officers in the Ottoman Army,” Paper Presented to the Conference: “Palestine and the First World War - New Perspectives,” Upper Galilee: Tel-Hai Academic College, 3-6 September. 2007.

denilebilecek bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olmasına yol açması olasılığı nedeniyle Çanakkale Savaşları'nın önemsenmesi doğaldır. Güçlü İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmemesi, ardından başlayan kara savaşlarında kazanılan başarının toplumsal bellekte yer etmesi için özel bir çaba harcanır.

Resmî tarihyazımı Çanakkale'de kazanılan başarıyı, Balkan Savaşları'nın zedelediği ulusal onuru onarıp Kurtuluş Savaşı'na esin kaynağı oluşturması nedeniyle yüceltir. Atatürk'ün "Balkan harbinde alınımıza sürülen lekeyi Çanakkale'de temizleyebildik..." sözleri de bu olgunun dışı vurumudur. Mustafa Kemal'in başarıya yaptığı katkı, Cumhuriyet Dönemi tarihçiliğinin Çanakkale Savaşları'nı önemsemesine yol açan nedenlerin başında gelir. Bütün bu özelliklerine karşın, Osmanlı ordusunun kazandığı bir muharebe olması nedeniyle olsa gerek, Çanakkale Zaferi; Sakarya Muharebesi, 30 Ağustos Meydan Muharebesi gibi Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen başarıların gölgesinden çıkamaz. Örneğin, Çanakkale Zaferi'ne Cumhuriyetin ulusal bayramlar takviminde yer verilmez. Çanakkale Savaşları'nın ulusal düzeyde anma törenleriyle anılması için ikibinli yılları beklemek gerekir. Buna karşılık Çanakkale Savaşları resmî tarihi benimsemeyen çevrelerin, özellikle muhafazakâr kesimlerin geç Osmanlı dönemini konu alan anlatılarında her zaman özel bir yer tutar.¹³ Bu anlatı Çanakkale'yi, Devlet-i Aliyye'nin tarih sahnesinden çekilmeden birkaç yıl öncesine kadar hâlâ büyük askerî başarılar kazanabilecek ölçüde güçlü olduğunun bir kanıtı olarak sunar.

Bütün bu nedenlerin ötesinde Çanakkale Savaşları'nın Türkiye'de çeşitli siyasal eğilimlere sahip insanların belleğinde unutulmaz kalmasına yol açan bir başka önemli nedenin varlığından söz edilebilir. Yarattığı çok katmanlı tesir nedeniyle, Türkiye siyasetinde etkili olabilen tüm eğilimler Çanakkale Savaşları'nı kendi siyasal gündemleri doğrultusunda araçsallaştırabilecekleri bir unsur bulabilir. Bu nedenle, aksi takdirde hiçbir ortak yönü olmayan siyasal çevreler Çanakkale Savaşları'nı, kendi toplu belleklerinin kilit olaylarından birisi olarak görerek farklı biçimlerle olsa da, anmak konusunda ortaklaşır.

Kimileri savaşı, Osmanlı ordusunun Batılı güçlere karşı kazandığı son zafer ve dolayısıyla İslami dirilişin habercisi olarak yüceltirken, kimileri emperyalizme karşı direnişin zaferi, kimileri de Fazıl Hüsnü

¹³ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 256-257; E. Zeynep Güler, "Bir Ulusal Hafıza Mekanı Olarak Gelibolu Yarımadası," *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde, ed. İnci Özkan Kerestecioglu ve Güven Gürkan Öztan (İstanbul: İletişim, 2012), 44.

Dağlarca'nın "Önsözü" şiirinin bir dizesinde yazdığı gibi, "Yeni Türkiye'nin önsözüdür" diyerek selamlar. Vurgulama farklılıkları iktidar değişikliklerinin yaşandığı dönemlerde belirginleşir. Muhafazakâr partilerin iktidar ortağı olduğu ya da askerî yönetimlerin iş başında olduğu dönemlerde yapılan anma törenlerinde Çanakkale Savaşları'nın bazı yönleri öne çıkartılırken bazı yönleri arka plana itilir. Kim hangi yönünü öne çıkartırsa çıkartsın, bu türden söylemlerin ortak unsuru, sınamalarla karşılaşan siyaset insanlarının kendilerine karşı bir Çanakkale Savaşı yürütüldüğü iddiasını ileri sürmeleridir. Siyaset insanlarının karşı karşıya kaldıkları sınamaları sıklıkla, "İkinci Çanakkale", "Yeni Çanakkale" ya da "Biz 40 yıldır terör örgütü ile değil Çanakkale'de, Malazgirt'te, Kudüs'te karşımızda olanlarla savaşıyoruz" ¹⁴ gibi benzetmelere başvurarak tanımlamaları ¹⁵ Çanakkale Zaferi'nin çok amaçlı kullanıma uygun özelliklere sahip olduğunu gösterir.

Altmışlı yıllarda hızla siyasallaşan gençlik örgütleri de Çanakkale Savaşları'nı kendi amaçları doğrultusunda araçsallaştırır. Türk Millî Talebe Federasyonu [TMTF] Başkanı Erdoğan Tuncer de 18 Mart 1963'te yaptığı bir açıklamada Çanakkale Savaşları'nı hatırlatmak ihtiyacı duyar: "Bu milleti içeride ve dışarıda tehdit edenler olursa ve Atatürk yolundan ayırmaya çalışanlar çıkarsa Türk gençliği her zaman olduğu gibi bunları oldukları yere mıhlamasını bilecektir. Eğer Atatürk'e küfredenler, milleti karanlık yollara sürüklemek isteyenler olursa tıpkı 48 yıl önceki gibi Türk gençliğinin ve şerefli Türk ordusunun yumruğunu başlarına yiyebilecekler".¹⁶

MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman da 1967'de yükselen sola geçit vermeyeceklerini vurgulamak için sözü Çanakkale'ye getirirken Erdoğan Tuncer'in izleğinden yürür: "Dün Çanakkale'yi geçemeyen düşmanlar bugün içimizdedir. Fakat manada ikinci bir Çanakkale zaferi bekliyoruz. O ruh ve şuura hamileyiz, bu muhakkak olacaktır".¹⁷ Siyaset insanlarının Çanakkale Zaferi'ne atf yapmasına dönemden bir örnek ile 20 Ocak 2018'de Suriye'de başlatılan Zeytin Dalı operasyonu sırasında karşılaşılır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan TSK'nin Afrin'e Çanakkale Zaferi'nin yıl dönümü ile aynı günde girmesini ister.¹⁸

¹⁴ Yalçın Topçu, "Çanakkale Savaşı Devam Ediyor," *Yeni Şafak*, 11 Eylül 2021.

¹⁵ Sedat Ergin, "Erdoğan'ın Musafaha ve Osmanlı Tokadı Doktrini," *Hürriyet*, 21 Şubat 2018.

¹⁶ Erdoğan Tuncer, "Çanakkale Zaferi," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1963.

¹⁷ İsmail Kahraman, *Millî Türk Talebe Birliği 53. Genel Kurul Genel Merkez Faaliyet Raporu*, (İstanbul, 1967), 27.

¹⁸ "100 Yıl Önce Çanakkale 100 Yıl Sonra Afrin," *Yeni Şafak*, 19 Mart 2018.

Bu nedenle Çanakkale Savaşları'nın nasıl anılıp anlatılacağı önemli ölçüde Türkiye siyasetindeki güçler dengesinin yansımalarından birisi ya da türevi olarak görülebilir. Dolayısıyla, Çanakkale Savaşları'nı araçsallaştıran söylemler Türkiye siyasetinde dönüşümün izlekleri boyunca değişir. Bu gözleme dayanarak Çanakkale Savaşları'nın mirasının paylaşımını sahiplenmek için yapılan mücadelenin Türkiye siyasetindeki simgesel iktidar mücadelelerinde önemli bir payının olduğu ileri sürülebilir. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca Çanakkale Savaşları'nın anma törenleri irdelendiğinde, anma törenlerinin farklı siyasal gündemler doğrultusunda nasıl araçsallaştırıldığı gözlemlenebilir.¹⁹

3. Çanakkale Savaşı ile İlgili Anma Kültürünün Oluşması ve Gelişimi

Modern toplumların oluşumunda toplumsal bellekte yer etmiş ortak anıların varlığı, bu anıları temsil etmek üzere inşa edilen anıtlar, mezarlıklar ve müzeler ile birlikte oluşan ortak bellek mekânları, bu mekânlarda yapılan törenler, törenler sırasında kullanılan simgeler önemli bir yer tutar.²⁰ Ulus inşa sürecinde bellek mekânları ve anma törenleri yurttaş kimliği kazanması beklenen bireyler arasındaki yasal bağların duygusal boyutlarla pekişmesini sağlar. Bu bağlar yardımıyla egemenlerin istediği toplumsal uyumun sürdürülmesi kolaylaşır. Ancak, bellek mekânlarının işlevleri zaman içinde iktidarların öncelik, gereksinim ve beklentileri uyarınca değişir. Başlangıçta toplumsal bütünlük sağlamak üzere tasarlanıp araçsallaştırılan anma törenleri ve bellek mekânları farklı siyasal eğilimlerin ele geçirmek için uğraştıkları alanlara dönüşür. Bu uğraşı yüzünden ilk elde toplumsal bütünlüşme ve uyum yaratmak üzere tasarlanıp kullanılan bellek mekânları farklı siyasal eğilimlerin ele geçirmek ya da paylaşmak için uğraştıkları alanlara, kısacası toplumsal ayrışmanın nesnelere dönüşür. Bu dönüşüme, Ann Rigney'nin altını çizdiği gibi, anıları aktaran anlatıların da eşlik ettiği görülür.²¹ Jonathan Boyarin'in geçmişin ortak anılar üzerinden "politik amaçlar uğruna seferber edilmesi" olarak tanımladığı bu durum²² Marxist terminolojiden

¹⁹ Gencer Özcan ve Özüm Arzık-Erzurumlu, "Haunting Memories of the Great War: The Gallipoli Victory Commemorations in Turkey," *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde, ed. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad (Salt Lake City: Utah University Press, 2015), 1240-1256.

²⁰ Pierre Nora, *Les Lieux de Memoire* (Paris: Gallimard, 1997).

²¹ Ann Rigney, "Divided Past: A Premature Memorial and the Dynamics of Collective Memory," *Memory Studies*, no. 1 (2008): 93.

²² Jonathan Boyarin, "Space, Time and Politics of Memory," *Remapping Memory: The Politics of Time-Space* içinde, ed. Jonathan Boyarin (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), 2.

ödünçleyerek belirttiği gibi, “hayal kurma araçlarının kimler tarafından denetlendiği sorunu sınıf savaşımının kilit önemdeki boyutunu” oluşturur.²³

Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı insan kayıplarının boyutları savaş sonrası dönemde anıtsal toplu mezarlıkların inşa edilmesi konusunda büyük bir ilginin oluşmasına neden olur. Amaç, tüm muhabere alanlarında toplu mezarlıkların ve meçhul asker anıtları inşa ederek savaşın yol açtığı yıkımın yeniden yaşanmaması için evrensel bir farkındalığın yaratılmasıdır. Bu ilgi sonucunda muharebe alanları ve mezarlıklar ziyaretçi akınına uğrayarak âdeta seküler ziyaretgâhlara dönüşür. Savaşın ilk küresel karşılaşmalarından birisine sahne olan Gelibolu Yarımadası'na da savaşın hemen ertesinde benzeri bir ilgi gösterilir. İtilaf Devletleri savaş sonrasında yarımada mezarlık ve anıtlar yapmaya girişir. Lozan Antlaşması sürecinde Gelibolu Yarımadası'nda bulunan ANZAK mezarlıkları ve anıtlarının korunması konusu özellikle ele alınır. Antlaşma ile Türkiye'de bulunan İngiliz Uluslar Topluluğu ve Fransız askerlerine ait mezarlıklar ve anıtların bulunduğu araziler koruma altına alınır. Antlaşmanın 128 ile 134. Maddeleri ile ilgili ülkelerin söz konusu arazilerde yol yapımı vb. düzenlemeler yapılabilmesi, anıt ve mezarlıkların korunması için kendi uyruklarından olmak üzere silahlı güvenlik görevlisi bulundurması güvence altına alınır.²⁴

Bununla birlikte Çanakkale Savaşları'nın 1915'te, henüz ANZAK birlikleri yarımadadan çekilmeden önce, Enver Paşa'nın isteği ile propaganda amaçlı çalışmalara konu edildiği, cepheye gazeteci, edebiyatçı ve siyaset insanlarının katılımıyla iki gezinin düzenlendiği belirtilmelidir. Geziler; Çanakkale Savaşları'nda gösterilen başarının Sarıkamış'ta yaşanan facianın etkilerini hafifletmeye, dolayısıyla kamuoyunda savaşın gidişatı konusundaki kuşkuları gidermeye yönelik bir çabadır. Bu gezilerden ilkinde Ahmet [Ağaoğlu], Orhan Seyfi [Orhon], Hamdullah Suphi [Tanrıöver], İbrahim Alaaddin [Gövsâ], Ömer Seyfettin, Mehmet Emin [Yurdakul] gibi edebiyatçılar, İbrahim [Çallı] ve Nazmi Ziya gibi ressamlar ile besteci Rauf Yekta katılır. Bu gezilerde edinilen izlenimler, gazetecilerin askerlerle yaptığı söyleşiler Osmanlı ordusunun başarılarını öne çıkartan propaganda unsurları olarak gazetelerde geniş yer tutar. Mustafa Kemal'in rehberlik ettiği ikinci gezi ise siyaset insanları için düzenlenir.²⁵ Bu geziye katılanlardan Enis Behiç, “Çanakkale Şehidliğinde” ve Faik Âli [Ozansoy]

²³ Boyarin, “Space, Time and Politics of Memory,” 26.

²⁴ Bozkurt, “Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaatı ve Türk Kamuoyundaki Yankıları,” 93-94.

²⁵ Güler, “Bir Ulusal Hafıza Mekanı Olarak Gelibolu Yarımadası,” 315.

da “Kal’a-i Sultâniyye Müdâfilerine” başlıklı şiirleri yazar. İbrahim Alâeddin [Gövsâ] ise yazdığı şiirleri *Çanakkale İzleri* başlıklı bir kitapta toplayarak yayımlar.²⁶

Görsel 4: Sultan Reşat resimli pul

Kaynak: <https://vbrevistumblr.com/post/18856715978/propaganda-%C3%A7anakkale-cephesi-gallipoli>

Çanakkale Savaşları'nın anılması için yapılan ilk tören deniz savaşlarının ilk yıl dönümü olan 18 Mart 1916'da yapılır.²⁷ Şüheda Şehitliği'nde düzenlenen, Johannes Merten Paşa, Cevat [Çobanlı] Paşa ile Nihad Paşa'nın yanı sıra Türk ve Alman iş adamlarının da katıldığı törende şehitler için dualar okunur. *Yavuz* zırhlısının sancağının Gelibolu'ya getirildiği törende Hamidiye Tabya Meydanı'nda askerî geçit resmi düzenlenir. Hayatlarını kaybeden Alman askerleri için de Dardanos Mezarlığı'nda ayrıca bir başka tören düzenlenir.²⁸ İlk yıl dönümünün ardından 18 Mart “Şehitleri Anma Günü” olarak ilan edilir.²⁹ Bölgeye yirmili yıllarda yapılan geziler sırasında yerel imkânlarla yapılmış sade anıtlar dışında Türk mezarlıklarına ilgi gösterilmediği gözlemlenir.³⁰

²⁶ Mustafa İsmet Uzun, “Çanakkale Muharebeleri: Edebiyat,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8 içinde, (İstanbul, 1993): 208-209.

²⁷ Burhan Sayılır, “Şehitlerimizi 94 Yıldır Çanakkale ile Anıyoruz,” *Çanakkale 1915*, 18 Mart Özel Sayısı (2010): 110-113.

²⁸ Nazmi, [Bey]. *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü (1914-1922)* (İzmir: Çanakkale Deniz Komutanlığı, 2004), 150-151.

²⁹ Burhan Sayılır, “1915 Deniz Savaşı'nda Şehit Olan Askerleri Anma Amacıyla Yapılan İlk Tören ve Bu Törenin ‘Şehitleri Anma Günü’ Olarak İlan Edilmesi,” *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, no. 1 (2005): 101.

³⁰ Thomas James Pemberton, *Gallipoli To-day*, (Londra: Ernest Benn, 2008), 205-206.

Türkiye’de Çanakkale Savaşları’nı anma törenleri ve Gelibolu Yarımadası’nın bir ortak bellek mekânına dönüşmesi süreci otuzlu yıllarda ivme kazanır.³¹ 1932’den sonra anma törenlerinin düzenlenmesi işini başta Çanakkale Halkevi olmak üzere halkevleri üstlenir. Bu toplantılarda konuşmalar yapılması, şiirler okunması ve temsiller sergilenmesi gibi etkinliklere yer verilir.³² Yıl dönümlerinin yanı sıra başta Atatürk olmak üzere dönemin ileri gelenleri tarafından Gelibolu Yarımadası’nda savaş alanlarına yapılan ziyaretlere basında geniş yer verilir. Atatürk’ün 1928 Çanakkale ziyareti sırasında yarımadaya geçmesi ve savaş alanlarını dolaşması, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın 25 Ağustos 1931’de Anafartalar ve Kemal’ine giderek yaptığı konuşma basında geniş yer bulur. Şükrü Kaya’nın *Hakimiyet-i Milliye*’de “Dahiliye Vekilinin Kemal Yerinde Vatanperverane Bir Hitabesi: Mustafa Kemal’in Çanakkale’yi Kurtardığı Noktada” başlığıyla yayımlanan konuşması da Atatürk’ü Anafartalar kahramanı olarak selamlar.³³

18 Martlarda basının Çanakkale Savaşları’nı konu alan haber ve yorumlarında, Çanakkale Savaşları’na Atatürk’ün yaptığı katkı vurgulanır. 18 Mart 1938’de *Son Posta*’da M. B. imzasıyla yayımlanan bir yazıda Türkiye Cumhuriyeti’ni, “Devir yapan Çanakkale, devir yaratan kahramanı ile birlikte büyük Türklüğün en yüksek abidesi” olarak selamlayarak her Türkten “bu abidenin azametini bir efsane ve bir destan gibi çocuklarına anlatma[sını]” ister.³⁴Bu dönüşüm, bazıları uluslararası ölçekte gerçekleşen bir dizi siyasal gelişmeyle ilişkilendirilebilir. Bu gelişmelerden birincisi 1933’te Almanya’da NAZİ’lerin iktidara gelişi ile birlikte Avrupa’da Versailles düzeninin çözülmeye başlamasıdır. Ankara 1933’ten sonra güvenliğine yönelik tehditlerin Batıdan geleceği varsayımıyla, Trakya ve Boğazların güvenliğini artıracak önlemler almaya yönelir. Bu çerçevede İstanbul ve Çanakkale Boğazlar bölgesini askerden arındıran Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin yenilenerek Boğazlar bölgesinin yeniden askerleşmesi Ankara’nın birincil diplomatik hedefi haline gelir.

³¹ George Frederick Davis, “Anzac Day: Meaning and Memories: New Zealand, Australian and Turkish Perspectives on a Day of Commemoration in the Twentieth Century,” (yayımlanmamış doktora tezi, University of Otago, 2009): 215; Maria Bucur, “Edifices of the Past: War Memorials and Heroes in Twentieth-Century Romania,” *Balkan Identities: Nation and Memory* içinde, ed. Maria Todorova (New York: New York University Press, 2004), 161.

³² Tayfun Ulaş, “1930’lu Yıllar Türkiye’inde Çanakkale Savaşları’nı Anma Etkinlikleri ve Halkevlerinin Rolü,” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, no. 18 (2015): 523-525.

³³ Sabriye Aşır, “Coniler ile Mehmetler Arasında Bir Fark Yoktur,” *Odatv.com*, 3 Mart 2015, <https://odatv4.com/guncel/coniler-ile-mehmetler-arasinda-bir-fark-yoktur-0303151200-72388>, (erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

³⁴ Ulaş, “1930’lu Yıllar Türkiye’inde Çanakkale Savaşları’nı Anma Etkinlikleri ve Halkevlerinin Rolü”.

18 Mart 1934'te Deniz Savaşları Zaferi'ni kutlama için düzenlenen törenlerin³⁵ yanı sıra 24 Nisan 1934'te ANZAK Çıkarması'nı anmak için de öncekilerle kıyaslanmayacak kadar geniş ölçekli bir tören düzenlenir.³⁶ Gazetelerde bir ANZAK gazisinin Atatürk'e gönderdiği Türk askerlerinin cesaretini öven mektubu yayımlanır.³⁷ Bunlara ek olarak 1960'ta Şehitler Abidesi'nin açılışına kadar önünde törenlerin yapılacağı ilk anıtsal yapı olarak nitelendirilebilecek Mehmet Çavuş Anıtı da Jandarma Er Okulu tarafından yenilenerek 1934'te açılır.³⁸

Bu evrede Çanakkale Savaşları'na yönelik ilgi devlet katında gösterilen ilgiyle sınırlı kalmaz. Millî Türk Talebe Birliği [MTTB] 1933'ten başlayarak Çanakkale Savaşları'yla yakından ilgilenmeye başlar.³⁹ Bu evrede Çanakkale Savaşları'nın anılmasına yönelik bir başka girişim Nihal Atsız tarafından gerçekleştirilen Çanakkale gezisidir. Atsız, Nejdet Sançar, Fethi Tevetoğlu gibi aralarında adları sağ muhafazakâr çevrelerde öne çıkacak olan, geleceğin Millî Eğitim Bakanı Tevfik Celal [İleri] gibi kişilerle birlikte 3 Ağustos 1933'te deniz yoluyla Çanakkale'ye gidip savaş alanlarını gezer.

Atsız Çanakkale Savaşları'nın gerektiği gibi anılmadığını, savaş alanlarının "Gülcehal vapuruyla uzaktan bakarak" değil, karadan asker gibi yürüyerek ziyaret edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Atsız 9 gün süren geziden edindiği izlenimlerini *Çanakkale'ye Yürüyüş* başlıklı bir kitapta anlatır. Atsız gençleri Çanakkale'ye çağırırken savaşa övgüler düzer: "Türk gençliği! Seni çağırıyoruz: Her yıl askerî yürüyüşle oraya git! Mertlik dersi al ve öç duyusunu besle... Her şeyden önce asker olduğunu unutma! Mademki Türksün, askersin! Medenî hayattan bahseden züppelere, barıştan bahseden kansızlara, maziye inkâr eden namussuzlara inanma!⁴⁰ Atsız ve arkadaşları gezi sırasında bakımlı ANZAK ve Fransız mezarlıkları ile kaderine terkedilmiş Türk mezarlıklarını karşılaştırır. Atsız Çanakkale Savaşları'nda düşenlere "lâyık bir taş dikilememiş" olmasını anlayışla karşılamakta, ancak Türk gençlerinin "yılda bir defa oraya

³⁵ "Tarihin Seyrini Değiştiren Zafer, 18 Mart," *Cumhuriyet*, 18 Mart 1934.

³⁶ Abidin Daver, "Unutulmamak Lazım Gelen Bir Gün," *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1934.

³⁷ "Çanakkale'de Türk Şehamet ve Asaleti," *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1934.

³⁸ Zekeriya Türkmen, *Çanakkale Savaşı, Anıtları ve Şehitlikleri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2007), 64; Bozkurt, "Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaata ve Türk Kamuoyundaki Yankıları," 83.

³⁹ "Millî Türk Talebe Birliği'nin Çanakkale Seyahati," *Birlik*, 5 Kasım 1933, 48.

⁴⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş* (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1933), 19.

gidecek kadar kendinde kuvvet de bulamıyor” olmasını sorgulamaktadır.⁴¹

Görsel 5: Çanakkale Şehitleri Anıtı

Milli Savunma Bakanlığının 1944’te düzenlediği Çanakkale Zaferi ve Meçhul Asker Anıtı Müsabakasını Feridun Kip, Doğan Erginbaş ve İsmail Utkular tarafından hazırlanan proje kazanır. II. Dünya Savaşı’nın olumsuz koşulları yüzünden projenin hayata geçirilmesi için gereken ödenek bulunamaz. Savaşın sonuna kadar anıt inşaatına kaynak ayrılmaz. 1952’de MTTB’nin konuyu kamuoyu gündemine getirmesiyle inşaat süreci ivme kazanır. ⁴² Anıtın yapımına 17 Nisan 1954’te Hisarlıktepe yöresinde başlanır. Gelgelelim, temel aşamasında karşılaşılan sorunlar yüzünden yapım süreci aksar. 10 Eylül 1956’da bir kez daha ihale edildikten sonra yeniden başlatılan inşaat 1957’de ödenek yetersizliği yüzünden durdurulur. Bu durumun *Milliyet* yazarlarından Necmi Onur tarafından haberleştirilmesi üzerine gazete anıt inşaatına kaynak yaratmak için harekete geçer. ⁴³ *Milliyet*’in ön ayak olduğu bağış kampanyası 18 Ocak 1958’de başlar. Amaç, 18 Mart 1958’e kadar 100.000 liranın toplanmasıdır.

Bağış kampanyası kamuoyundan büyük destek görür. Çeşitli şirketler, liseler ve spor kulüpleri yanı sıra Müzeyyen Senar, Zeki Müren, Muammer Karaca, İlham Gencer, Dario Moreno gibi ünlü sanatçıların düzenlediği etkinliklerin etkisiyle kampanya bağış yapma yarışına döner. Ladino yayımlanan *El Tiempo* “Vatandaş Çanakkale Abidesi senin için

⁴¹ Atsız, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, 8.

⁴² “Çanakkale’de Bir Mehmetçik Abidesi Yapılıyor,” *Milliyet*, 5 Mayıs 1952.

⁴³ “200 bin Şehit için Dikilmekte Olan Abide”, *Milliyet*, 30 Temmuz 1957.

ölenlerin abidesidir. Bunu sen yaptıracaksın!" sloganı ile okuyucularını başış yapmaya çağırır. Kampanya 18 Mart 1958'de sona erdiğinde toplanan başış öngörülenin çok üstüne çıkarak 1.686.251 TL'ye ulaşır.⁴⁴ Aynı günlerde Menderes Hükümeti'nin ayırdığı kaynağın da devreye alınmasıyla, inşaat 15 Mart 1958'de yeniden başlar. Abidenin açılışı Anafartalar Zaferi'nin 45. yıl dönümü olan 21 Ağustos 1960'ta bir tören eşliğinde gerçekleştirilir.

625 m² bir alan üzerinde yükseldikçe birbirine yaklaşan her biri 7,5 metre genişlikte 4 ayak üzerine oturtulan 25x25 m genişlikte bir örtüden oluşan anıtın yerden yüksekliği 41,7 metredir. Uzaktan bakıldığında Mehmetçik sözcüğünün ilk harfi olan M biçiminde gözüken anıt devasa boyutlarıyla izleyicileri etkisi altına alır. 1971'de abidenin altında yapılan müze ziyarete açılır. 2005'te restorasyondan geçen anıt, 2007'de yapılan yeni şehitlikle günümüzdeki biçimini alır. Boyutları ve formu açısından Çanakkale Zafer ve Meçhul Asker Anıtı, "tarihsel olayın büyüklüğü karşısında küçük hissetmesine yol aç[rak]" izleyenlerin "savaşta yapılan insanüstü fedakarlıklar karşısında saygı duyma[sını]" amaçlayan geleneksel anıt mimarisinin tipik bir örneğidir.⁴⁵

Yeri gelmişken zamanla bu anıtların anlayışından uzaklaşılması belirtilmelidir. Geleneksel anıtların anlayışının askerî zafere övgünün yeniden üretimine yönelik işlevi zaman içinde değişime uğrar. Yeni anıtlar, uğranılan kayıpları, yaşanan acıları anımsatacak biçimde tasarlanır. Karşı-anıt anlayışı kahramanlık üzerinden savaşı yüceltmek yerine savaşın sıradan insanların hayatı üzerinde yarattığı yıkıcı etkiyi öne çıkartırken izleyicisini savaşın sonuçları üzerinde derinlemesine düşünmeye davet eder.⁴⁶

1970'te düzenlenen Conkbayırı Mehmetçik Parkı Yarışması da Gelibolu Yarımadası'nda geleneksel anlayıştan uzak bir anıtların yaklaşımının uygulanmasını öngörür. Bu yaklaşım uyarınca, yeni savaş anlatısı yarımadağa yayılmış durumda olan obelisk formu anıtlarla değil, yazıtlarla yapılır. 1998'de düzenlenen Barış Parkı Yarışması ile uygulamaya konulan Uzun Devreli Gelişim Planı bir yandan barış düşüncesini öne çıkartırken, barış kavramının tanımını *doğa ile barış*

⁴⁴ Bozkurt, "Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaatı ve Türk Kamuoyundaki Yankıları," 87.

⁴⁵ Ahenk Yılmaz, "Anıtların Söyleminin Dönüşümü: Gelibolu Savaşı'nı (Karşı)-Anıtların Söyleminin Dönüşümü," *Mimarlık*, no. 341 (Mayıs-Haziran 2008), <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=291&RecID=172> (erişim tarihi: 10 Aralık 2021): 40-43.

⁴⁶ Yılmaz, "Anıtların Söyleminin Dönüşümü": 40-43.

anlayışını da kapsayacak bir biçimde genişletir. Barış Parkı Yarışma jürisi değerlendirmede projenin, “yarışma alanına, olduğu biçimiyle saygı duyan, bireysel deneyim özgürlüğü sağlayan, düşünceye dalmayı özendiren, doğayı zenginleştiren ve en alt düzeyde tutulmuş müdahaleler içer[mesi]” nedeniyle öne çıktığını vurgular. Plan, ziyaretçilerin yarımadayı barışçıl bir bakış açısıyla deneyimlemesini sağlarken siper, sığınak ve tabya gibi savaş kalıntıları restore edilip yeniden işlevlendirilir.⁴⁷ Gelgelelim bu türden uygulamaların siyasal iktidarların anma ve anıtaştırmayı araçsallaştırmaya dönük uygulamalarına ters düştüğü açıktır. Bu nedenle olsa gerek, değişen anıtaştırma anlayışlarına karşın Çanakkale Savaşları'nın savaş ve ölümü yücelten söylemlerin nesnesi olarak araçsallaştırılması uygulamaları kesintiye uğramaksızın sürer.

Soğuk Savaş yıllarında Çanakkale Savaşları'na ilişkin söylem köklü bir değişime uğrar. Çanakkale artık sadece Türkiye'nin değil “hür dünyanın” kilididir.⁴⁸ Boğazlara yönelik bir saldırının ikinci Çanakkale olacağı vurgulanır. Gelgelelim Çanakkale Savaşları'nın düşmanları artık dost ve müttefik ülkelerdir. Savaş yüzünden durdurulan Çanakkale gezileri 1948'de yeniden başlar.⁴⁹ Ellili yılların başından itibaren üniversite gençliğinin gezilere katılımlında gözle görünür bir artış gözlemlenir.⁵⁰ Çanakkale Şehitler Abidesi temellerinin 19 Nisan 1954'te atılmasıyla birlikte üniversite gençliğinin anma törenlerine ilgisi belirgin bir biçimde artar. Artan ilgi beraberinde törenlerin siyasallaşmasını da getirir. MTTB'nin 18 Mart 1954'te yayımlanan anma mesajında Çanakkale Savaşları'nın medeniyete karşı verilmiş olduğu vurgusu söz konusu siyasallaşmanın erken işaretlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.⁵¹

Medeniyet göndermesi ile Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nda yaptığı “tek dişi kalmış canavar” yakıştırmasının ve Çanakkale Şehitlerindeki “Medeniyet denilen kahbe” dizesinin anımsatıldığı açıktır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin iktidar ve muhalefet tarafından bir başarı olarak görüldüğü günlerde Çanakkale'de savaşılan düşmanın kimliğine yapılan göndermeler MTTB'nin Çanakkale Savaşları'nı siyasal iktidar ile benzer bir mercekten okumadığını gösteren erken işaretlerden birisidir.

⁴⁷ Yılmaz, “Anıtaştırma Söyleminin Dönüşümü”: 40-43.

⁴⁸ Metin Tokar, “Çanakkale Zaferi,” *Cumhuriyet*, 19 Mart 1946.

⁴⁹ “Çanakkale Günü,” *Cumhuriyet*, 19 Mart 1948.

⁵⁰ “1000 Üniversiteli Dün Çanakkale'ye Hareket Etti,” *Cumhuriyet*, 18 Mart 1951.

⁵¹ “18 Mart,” *Cumhuriyet*, 19 Mart 1954.

Bu çerçevede, MTTB'nin 29 Mayıs 1953'te İstanbul'un Fethi'nin 500. yılını anmak için yaptığı girişimlerin hükümet tarafından engellenmiş olduğu belirtilmelidir. 1955'te Çanakkale Zaferi'nin 40. yıl dönümü kapsamlı törenlerle kutlanır. Bu törenleri öncekilerden ayıran farklılık kutlamaların sadece Çanakkale ile sınırlı kalmayıp İstanbul, Ankara ve İzmir'de düzenlenen törenlerle ulusal düzeyde gerçekleştirilmesidir.⁵² Anma törenleri Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes ile birlikte geniş bir ilgili topluğun katılımıyla gerçekleştirilir. Katılımın artışı Çanakkale Savaşları'nın araçsallaştırılması ile sağlanacak siyasal getirinin farkına varılmasıyla açıklanabilir. 40. yıl dönümü anısına çıkartılan dört posta pulunda, Gelibolu Yarımadası'nın kabartma haritası, Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'nda miralay üniforması ile çektiği bir fotoğraf, Nusret Mayın Gemisi ve Seyit Onbaşı'nın top mermisi taşırken ki resmi kullanılır. 50. yıl dönümü törenleri için basılan pullarda ise Mehmetçik Anıtı önünde Türk askeri ile birlikte saygı duruşunda bulunan iki yabancı asker, Çanakkale Şehitler Abidesini ve Gelibolu Yarımadası haritasını gösteren resimler kullanılır.

Görsel 6: Seyit Onbaşı temalı 1955 tarihli pul

⁵² "Çanakkale Zaferi Dün Törenle Kutlandı," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1955.

Görsel 7: Çanakkale Şehitler Abidesi ve selam duran askerler temalı 1965 tarihli pullar.

Kaynak: Çanakkale Zaferinin 50. Yılı (18 Mart 1965) - Türkiye Cumhuriyeti Pul Koleksiyonu, www.pulko.com

27 Mayıs 1960 Darbesi ile Çanakkale Savaşı anma kültürü önemli bir değişime geçirir. Siyasal iktidarı eline geçiren Ordu anma törenlerinin biçim ve içeriğini konumunu meşrulaştıracak biçimde değiştirmeye koyulur. Çanakkale Zaferi ve Meçhul Asker Anıtı eksiklikleri tamamlanmadan açılır. Darbe sürecinde üniversite gençliğinin desteğini alan askerler Çanakkale gezilerine öğrencilerin katılımı konusuna özel önem verir. Ancak gençlik içinde Çanakkale Savaşları'nın nasıl anılması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları baş gösterir. Farklı siyasal eğilimlerin anma törenlerinin nasıl yapılması gerektiği konusundaki görüşleri de belirgin bir biçimde ayırır. Anma törenleri için Çanakkale'ye gönderilen gemiye binecekler için verilen davetiyelerin dağıtımını öğrenci dernekleri arasında tartışma ve gerginlik konusuna dönüşür. Anma törenlerinin nasıl yapılacağına ilişkin tartışma "Kadeş Olayı" ile açığa

çıkar. 1962’de yapılacak kutlamalar için tahsis edilen *Kadeş* vapuruna yalnızca *Türk Milli Talebe Federasyonu* [TMTF] üyesi öğrencilerin alınması MTTB’nin tepkisine neden olur. MTTB gezi sırasında içki içmek, dans etmek gibi davranışlarla şehitlerin anısına saygısızlık edildiğini ileri sürer.⁵³

Milli Yol, Sebilürreşad gibi dergiler ataların anısına saygısızlık edildiğini ileri süren yazılarla MTTB’ye destek verir. ⁵⁴ TMTF’li gençler İslamcı çevrelerin iddialarının gerçek dışı olduğunu ileri sürerler.⁵⁵ Kadeş tartışması TBMM gündemine alınarak soruşturma konusu olur. Çanakkale’ye gönderilen gemiye kimlerin alınacağı tartışması izleyen yıllarda da devam eder. 1963’te anma töreni için TMTF’ye tahsis edilen *Uludağ* vapuruna MTTB üyesi öğrenciler alınmaz.⁵⁶

Dolayısıyla altmışlı yılların ortasından itibaren başlayarak artan siyasallaşmanın bir sonucu olarak, anma törenlerinin nasıl yapılacağı, savaşlara özgü anlatının içeriği konusundaki ayrışmalar yüzünden Çanakkale Savaşları bir söylemler savaşı nesnesine dönüşür. Dini hassasiyeti ön planda olan kesimler Çanakkale Savaşları’nın özünde bir cihat olduğunu vurgularken, sol eğilimli gruplar savaşın emperyalizme karşı direnişin simgesi olduğunu savunurlar. Muhafazakar kesimler savaşın Osmanlı ordusu tarafından kazanıldığı olgusunu öne çıkartıp savaşın haç ile hilal arasında olduğunu vurgularken, sol eğilimli anlatılarda Atatürk’ün rolü, emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı, Çanakkale Zaferi’nin Kurtuluş Savaşı’nın ilk perdesi olması vb. gibi unsurlar vurgulanır. 1968’te Çanakkale’de yapılan törenlere, anma törenlerine kimin sahip çıkacağı konusundaki tartışma damgasını vurur. Devrimci Çanakkaleli Öğrenciler Çanakkale’deki anma törenlerinin yapılacağı meydanın valilik tarafından “gerici öğrenciler” için tahsis edilmesini protesto ederler.

Bu anlatılarda iki nokta dikkat çeker. Anlatılarda Çanakkale Savaşları’nın henüz bitmediği, başka biçimler alarak sürdüğü, artık sadece dışarıdan gelen düşmanların değil, içerideki düşmanların da hedef alınması gerektiği ortak nokta olarak karşımıza çıkar. İkinci ortak nokta ise Osmanlı İmparatorluğu’nun savaş sırasında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi Avrupa ülkeleriyle ittifak içinde olduğu, savaş sırasında Osmanlı ordusunun büyük ölçüde Alman

⁵³ “Kadeş Süvarisi Böyle Rezalet Dünyada Görülmemiştir Dedi,” *Milliyet*, 25 Mart 1962.

⁵⁴ “Kadeş Süvarisi Böyle Rezalet Dünyada Görülmemiştir Dedi”.

⁵⁵ “Üniversiteli Kızlar Kasıtlı Yayınların Durdurulmasını İstedi,” *Milliyet*, 29 Mart 1962.

⁵⁶ “Çanakkale Zaferinin 48. Yıldönümünü Kutluyoruz,” *Cumhuriyet*, 18 Mart 1963.

genelkurmayının stratejileri doğrultusunda yönlendirildiği gerçekliğinin söz konusu edilmemesi ilgi çekicidir.

Yetmişli yıllarda artan siyasal kutuplaşma anma törenlerini rakip siyasal grupların birbiriyle hesaplaşma alanlarına dönüştürür. Tüm gruplar 18 Martları kendi siyasal gündemlerini öne çıkaracak fırsat günleri olarak değerlendirir. Anma törenleri on yılın ikinci yarısında çeşitli grupların seslerini duyurmaya, üste çıkmaya çalıştığı gergin siyasal gösterilere dönüşür.⁵⁷

12 Eylül Darbesi ile birlikte anma törenleri Ordunun istekleri doğrultusunda biçimlendirilir. Yıl dönümlerinde yapılan açıklamalarda milletin Ordu ile birlikte davrandığında her türlü zorluğun üstesinden gelebileceği vurgulanır. Bu nokta Evren'in 18 Mart 1982'de yaptığı konuşmada da belirgindir. "Yüce Türk milleti bugün de her zamankinden dikkatli ve uyanık, büyük bir güven ve inançla bağlı bulunduğu özvarlığı Silahlı Kuvvetleri ile tek bir yürek halinde nereden gelirse gelsin, her türlü tehlikeyi anında önleyecek kudrettedir ("Çanakkale") Evren, 1983'teki yıl dönümünde de Ordu-millet beraberliğini vurgular: "Yüce milletimiz bugün de Türk Silahlı Kuvvetleriyle el ele ve gönül birliği içinde her zamankinden daha uyanık, nereden gelirse gelsin özgürlüğe uzanacak elleri anında kıracak güç ve kararlılıktadır".⁵⁸ Evren 1989'daki yıl dönümünde yaptığı konuşma da "Yüce milletimiz bugün de daima inandığı ve güvendiği özvarlığı silahlı kuvvetleriyle el ele ve gönül birliği içinde özgürlüğü tehlikeye düştüğünde yeni eserler yaratacak inanç ve kudrete sahiptir" diyerek birlik, beraberlik çağrısı dillendirir.⁵⁹

Doksanlarda Çanakkale Savaşları'na ilişkin söylem Kürt ayrılıkçılığının etkisi altında yeniden biçimlenir. Resmî söylemin odağı toprak bütünlüğünün ve millî birliğin korunmasıdır. Bu dönemde yapılan anma konuşmalarında Çanakkale'de savaşılanların Türkiye'nin dört bir köşesinden gelenler olduğu vurgulanır. Başbakan Tansu Çiller 1995'te Çanakkale Zaferi'nin 80. yıl dönümü nedeniyle yaptığı konuşmada Şırnak ve Hakkâri'den gelen gençlerin savaştığına değinir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de Çanakkale Zaferi'nin Türk milletinin dayanışma

⁵⁷ "Çanakkale Zaferinin Yıldönümünde Ülkü Ocaklıların Çıkarması Muhtemel Olaylar Nedeniyle Tedbir Alındı," *Cumhuriyet*, 17 Mart 1975; "18 Mart Çanakkale Zaferi Törenlerle Kutlandı," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1976; "Çanakkale'de," *Cumhuriyet*, 18 Mart 1977; "Çanakkale Zaferi'nin 63. Yıldönümü Kutlanıyor," *Cumhuriyet*, 18 Mart 1978).

⁵⁸ "Evren: Türk Silahlı Kuvvetlerimiz Her Zamankinden Daha Uyanık," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1983.

⁵⁹ Aynur Narler, "Çanakkale Zaferi'nin 74. Yıldönümü Kutlandı," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1989.

duygusunu kaybetmediği sürece en büyük zorlukları aşabileceğinin en büyük örneği olduğunu belirtir⁶⁰. Başbakan Mesut Yılmaz da 1996'daki yıl dönümü için konuşurken "Çanakkale destanını yazarların (...) geçmişi ve kökeni ne olursa olsun bir tek bu toprakların sahibi olmak için savaştı[klarını]" vurgular.⁶¹

Doksanlı yıllarda Çanakkale Savaşları'na yönelik ilgi küresel bir boyut kazanır. 1990'da ANZAK çıkartmasınının 75. yıl dönümü ile başlayan ilgi Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen büyük grupların ziyaretleriyle her yıl daha da artar.

XXI. yüzyılın başından itibaren önceki yüzyılın tarihsel olaylarına ilişkin farkındalığın artması, Çanakkale Savaşları'na yönelik akademik ilginin belirgin bir biçimde canlanmasına yol açar. ⁶² Çanakkale Savaşları'nın 100. yıl dönümü anma törenleri öncesinde ivme kazanan çalışmalarla Gelibolu Yarımadası bir bütün olarak ulusal anı mekânına dönüştürülür.⁶³

Çanakkale Savaşları'nın nasıl anılması gerektiği iki binli yıllarda da tartışma konusu olmayı sürdürür. MHP'li Şevket Bülent Yahniçi'nin 20 Mart 2000'de TBMM'ye "18 Mart Gününün Şehitler Günü" olarak ilan edilmesini isteyen kanun teklifi bir süre sürüncemede kaldıktan sonra, 27 Haziran 2002'de 18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Günü biçiminde kapsamı genişletilerek kabul edilir. Böylelikle Türkiye'de şehitlik kavramı ile Çanakkale Savaşları yasal olarak ilişkilendirilir. Anma törenlerinin biçim ve içeriğinde de bir değişim yaşanır: Çanakkale Zaferi, imparatorluk coğrafyasının uzak noktalarından gelen Müslüman askerlerden oluşan bir ordunun başarısı olarak anlatılır. Önceki evrelerde törenlere egemen olan askerî atmosfer yerini Kur'an ya da mevlit okunması gibi dinî pratiklere bırakır.

2000'li yıllarda belediyelerin Gelibolu Yarımadası'na yapmaya başladığı turlar Çanakkale anma kültürünün şekillenmesinde önemli yer tutar. Bu dönemde Gelibolu Yarımadası'ndaki anma mekânları köklü bir değişim geçirir. Yeni anıtlar açılırken kapsamlı peyzaj çalışmaları yapılır.

⁶⁰ "Başbakanımız Sayın Prof. Dr. Tansu Çiller'in, Çanakkale Deniz Zaferininin 80. Yıl Kutlamalarında 18 Mart 1995 Günü Yaptığı Konuşma," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, no. 30 (Kasım 1994): 531-534.

⁶¹ Aynur Narler, "Çanakkale'den Uzanan Dostluk Eli," *Cumhuriyet*, 19 Mart 1996.

⁶² Davis, "Anzac Day," 161.

⁶³ Güler, "Bir Ulusal Hafıza Mekanı Olarak Gelibolu Yarımadası"; Burak Gezen ve Hakan Uçar, "Gelibolu'da Hurafeli Turizm," *Hürriyet*, 8 Ağustos 2004.

Önce AK Partili belediyelerin başlattığı toplu gezileri, başka partilerin denetiminde olan belediyeler ve kuruluşların düzenlediği geziler izler. İki binli yıllarda Gelibolu millî parkını izleyenlerin sayısı milyonların üzerine çıkar. Bu niceliksel artış bir dizi tartışmayı da beraberinde getirir. Gezilerin siyasal partiler tarafından düzenlenmesi anma kültürünün siyasallaşmasına yol açar. Gezilerde savaşın nedenleri ile ilgili tarihsel bilgiler yerine efsanevi hikâyeler ön plana çıkmaya başlar.⁶⁴

Çanakkale Savaşları'nı odak alan anma kültürü konusunda son olarak Gelibolu Yarımadası'na yönelik turların artışına eşlik eden bir başka gelişmenin de altı çizilebilir. Necmettin Halil Onan'ın "Bir Yolcuya" başlıklı şiirinde yer alan "Dur Yolcu!" çağrısı, iki binli yıllarda yarımadanın ziyaretgâha dönüştüğü günlerde yarımadaya yayılan ticari işletmelerin kullandığı, "Dur Yolcu! Acıktın mı?" ya da "Dur Yolcu! Susadın mı?" türünden reklam sloganları ile tüketilir. Böylelikle savaşlarda hayatlarını kaybeden on binlerce insanın saygı gösterilmesi beklenen anısı tabelalar üzerinden ticari metalara dönüştürülmüş olur. Bu tutum Avustralya ve Yeni Zelanda yetkililerinin ANZAK birliklerinde savaşanların anılarına karşı gösterdikleri özenle açık bir karşıtlık içindedir. Örnek vermek gerekirse, "ANZAK" sözcüğü Yeni Zelanda'da 1916'dan, Avustralya'da ise 1921'den itibaren yasal düzenlemelerle koruma altına alınmış durumdadır. Bu düzenlemeler uyarınca Anzak sözcüğü ya da Anzak sözcüğüne çok yakından benzeyen diğer bir sözcük, herhangi bir kişiyi aldatmak veya yanıltmak amacıyla herhangi bir ticaret, iş veya meslekle bağlantılı olarak kullanılamaz.⁶⁵

4. Çanakkale Savaşı Hakkında Sanatsal ve Edebî Eserler ve Anma Kültüründeki Yerleri

Çanakkale Savaşı her neviden edebî türde yazılmış eserlere esin kaynağı olur. Mehmet Akif'in [Ersoy], *Safahat'*ının altıncı kitabı *Âsım'da* yer verdiği "Âsım'dan Bir Parça" başlığıyla yayımlanan, ancak "Çanakkale Şehitlerine" adı ile tanınan epik şiir Çanakkale Savaşları'nı anlatan en ünlü yapıttır.⁶⁶

"Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?" dizesiyle başlayan şiirin, "Yaralanmış tertemiz alından, uzanmış yatıyor, / Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!"; "Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş

⁶⁴ Gezen ve Uçar, "Gelibolu'da Hurafeli Turizm".

⁶⁵ *Anzak Günü* (Canberra: Gazi İşleri Bakanlığı, 2007), 26.

⁶⁶ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., 1991), 411-413.

asker!"; "Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın? / Gömelim gel seni târihe" desem, sığmazsın"; "Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber, / Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber"; "Âsım'ın nesli...diyordum ya...nesilmiş gerçek: / İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek." gibi başka pek çok dizesi, sadece Çanakkale Savaşları için yapılan anma törenlerinde değil, başka törenlerde de sıklıkla okunur. Abdülhak Hâmid ANZAK birliklerinin yarımadadan çekilmesinden sonra "İlhâm-ı Nusret" ve "Millî Tekbir" adlı iki şiir yazar. "Millî Tekbir" Rauf Yektâ Bey tarafından bestelenir. Ahmed Nedim'in "Çanakkalenin Ölmez Hatıralarından", başlıklı şiirinin "Namaz" adlı bölümü İdris Sabih'in Çanakkale'de kaybettiği kardeşine adadığı "Kardeşime" başlıklı şiir savaş günlerinde beğenilen şiirler arasındadır.⁶⁷

Çanakkale Savaşları için yakıldığı düşünülen türküler arasında en çok bilineni Kastamonulu İhsan Özoğlu'nun derlediği "Çanakkale İçinde Vurdular Beni" olarak bilinenidir. Türkünün en etkileyici bölümü savaşın acısını anlatan son dördlüktür: "Çanakkale içinde vurdular beni / Ölmeden mezara koydular beni, off, gençliğim eyvah! / Çanakkale içinde sıra söğütler / Altında yatıyor aslan yiğitler, off, gençliğim eyvah!" Türkünün daha önce yakılmış türkülerin değiştirilmiş biçimi olduğuna, "Çanakkale İçinde Vurdular Beni" türküsünün savaş başlamadan önce Çanakkale'ye sevk edilen askerler tarafından söylendiğine dikkatimizi çeken yayınlar vardır.⁶⁸

Gelgelelim bu iddialar türkünün artık ayrılmaz bir biçimde Çanakkale Savaşları ile özdeşleşmiş olduğu gerçeğini değiştirmez. Çanakkale Savaşları ile özdeşleşmiş türkülerden bir başkası da Tokat yöresinden "Hey Onbeşli Onbeşli" türküsüdür. Birinci Dünya Savaşı için askerliğe alınan Hicri takvime göre 1315 doğumlu gençler için yakılan türkü de "Mızıka Çalındı Düğün mü Sandın", "Eledim Eledim" gibi başka seferberlik türkülerine benzer bir biçimde, Çanakkale Savaşları ile özdeşleşir. Bu durum Çanakkale Savaşları'nın 101. yıl dönümünde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan Çanakkale'ye başlıklı bir albümde yer verilen bazı türküler için de geçerlidir.⁶⁹

⁶⁷ Uzun, *Çanakkale Muharebeleri: Edebiyat*.

⁶⁸ "Çanakkale Türküsünü Kim Söyledi? İşte Çanakkale Türküsünün Sözleri," *Mynet*, 17 Mart 2021, <https://www.mynet.com/canakkale-turkusunu-kim-soyledi-iste-canakkale-turkusunun-sozleri-110106757999> (erişim tarihi: 18 Aralık 2021).

⁶⁹ "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, Çanakkale Savaşı'na Ait 7 Türküyü 'Çanakkale'ye' İsimli Albümde Bir Araya Getirdi," *TRT Haber*, 17 Mart 2016

Son olarak Kurtuluş Savaşı sırasında kaybettiği eşi için Neveser Kökdeş'in sözlerini yazıp bestelediği, "Kuş Olup Uçsam" adlı şarkı da zaman içinde Çanakkale Savaşları ile ilişkilendirilir. Çanakkale Savaşları'ndan esinlenerek yazılıp bestelenen en ünlü marş, sözleri Samih Rifat tarafından yazılıp Leylâ Saz tarafından bestelenen, özgün adı "Akdeniz Kıyılarında" olan, ancak "Gelibolu Marşı" olarak ünlenen marştır. "Yaslı gittim şen geldim / Aç koynunu ben geldim / Bana bir yudum su ver, / Çok uzak yoldan geldim" dördlüğü ile başlayan marş en fazla bilinen müzik parçasıdır. Son olarak Çanakkale Savaşları'nı konu edinen bir çocuk tekerlemesinden söz edilebilir: "Düşmanın gemisi mavi direkli / İçindeki askerler saman yürekli / Kaçma düşman kaçma, pişman olursun / Çanakkale Boğazında teslim olursun."

Bu çerçevede, Çanakkale Savaşları sırasında bazıları ozan askerler tarafından yazılanlar olmak üzere, yazılan çok sayıda destandan söz edilebilir. Bunlar arasında Boyabatlı Ömer oğlu Mustafa adlı bir şehidin üstünde bulunan "Çanakkale Destanı" en tanınmış olanıdır. Ayrıca Eyüplü Mustafa Şükrü'nün "Çanakkale Bombardımanı ve Şanlı Askerler Destanı", "Çanakkale Şarkısı", "Çanakkale Kabatepe Muzafferiyat Destanı" ile Abdülgaffar Kemâlî'nin "Çanakkale Önünde Düşmana Kan KUSDuran Arslan Yürekli Kahraman Mehmed Çavuşun Müdafaa-i Vatan Destanı" savaşı sırasında yayımlanan halk edebiyatı eserleri arasındadır.⁷⁰

Kurtuluş Savaşı'nda ölenler için yazılmış olmasına karşın Çanakkale Savaşları ile özdeşleşen bir başka yapıt da Necmettin Halil Onan'ın, "Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın / Bu toprak, bir devrin battığı yerdir. / Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın / Bir vatan kalbinin attığı yerdir" dördlüğü ile başlayan "Bir Yolcuya" başlıklı şiiridir. 1960'ta yayımlanan şiirin ilk dizesindeki "Dur Yolcu" çağrısı ve izleyen dizeler Gelibolu Yarımadası'nın Değirmen Burnu Tabyası yakınlarındaki yamaca 29 Ekim 1960'ta yörede görevli askerî birlik tarafından boğazdan geçenler okuyabilsin diye 5 metre yüksekliğinde beyaz harflerle yazılmasından sonra şiir Çanakkale Savaşları'yla özdeşleşir.

Arif Nihat Asya'nın "Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor!" şiiri de ünlü Çanakkale şiirleri arasındadır. Şiirin son bölümünde yer alan "Şehitler tepesi boş değil, / Toprağını kahramanlar bekliyor! / Ve bir bayrak dalgalanmak için; Rüzgar bekliyor!" dizeleri Çanakkale Savaşları'nın anma törenlerinde sıklıkla okunur. Çanakkale Savaşları için yazılan şiirlerden

<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/canakkale-ruhunu-anlatan-7-turku-1-albumde-239814.html>, (erişim tarihi: 18 Aralık 2021).

⁷⁰ Uzun, *Çanakkale Muharebeleri: Edebiyat*.

birisi de Bülent Ecevit'in "Çanakkale" başlıklı şiiridir. Savaş karşıtı şiirin "Çanakkale'de toprağın / üstü cennet altı mezar / kavga bitmiş mezarlarda / kaynaş olmuş yiten canlar" nakaratı barışa övgü olarak okunabilir.

Çanakkale Savaşları Ömer Seyfettin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi Türkçe edebiyatın güçlü kalemleri tarafından yazılmış öykü⁷¹ ve romanlara esin kaynağı olur.⁷² Mustafa Necati Sepetçioğlu TRT için hazırladığı "Çanakkale İçinde Bir Dolu Desti" başlıklı senaryoyu 1989'da...

Ve Çanakkale - Geldiler, ... Ve Çanakkale - Gördüler, ... Ve Çanakkale - Döndüler adlarıyla yayımlar. Bu türden romanların en son örneklerinden birisi de Buket Uzuner'in onlarca baskı yapan *Gelibolu: Uzun Beyaz Bulut* romanıdır. Buna benzer efsanevi hikâyeleri ön plana çıkaran birçok yeni eser yayımlanmıştır.⁷³

Görsel 8: *Bir Millet Uyanıyor* tanıtım afişi

Kaynak: <https://www.tsa.org.tr/tr/film/filmgoster/6957/bir-millet-uyaniyor>

Turgut Özakman'ın 2008'de yüzlerce baskıya ulaşan *Diriliş: Çanakkale 1915'i Çanakkale Savaşları'nda olup bitenlerin ideolojik*

⁷¹ Meral Demiryürek, "Çanakkale Savaşlarının Türk Hikâyesine Yansımaları," *Türklük Bilimi Araştırmaları* no. 42 (2017): 61-76; Erol Ülgen, "Çanakkale Zaferi'nin Türk Edebiyatındaki Yankıları," *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 207 (2013): 345-356.

⁷² Celal Mat, *Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri* (Ankara: Akçağ, 2007).

⁷³ Bakınız: Mehmet İhsan Gençcan, *Çanakkale Savaşı ve Menkibeler* (İstanbul: Bayrak, 1993); *Çanakkale Savaşında Kahraman Çocuklar* (İstanbul: Bayrak, 1994); *Çanakkale Savaşlarından Kan Çiçekleri* (İstanbul: Bayrak, 2000); *Çanakkale Savaşları ve Sır Kapısından Süzülenler* (İzmir: Akel); *Çanakkale Savaşları ve Sırlar, Çanakkale* (2014); Mehmed Niyazi, *Çanakkale Mahşeri* (İstanbul: Ötüken, 2017); Vehbi Vakkasoğlu, *Bir Destandır Çanakkale* (İstanbul: Nesil, 2018).

amaçlarla çarpıtılmasına karşı yazılmış olmak iddiasıyla dikkat çeken belgesel çalışma olarak üzerinde ayrıca durulmayı hak eder. Özakman *Diriliş: Çanakkale 1915'i* kısaltarak “ortaöğretim öğrencileri ile Çanakkale Savaşını kısaca ve doğru öğrenmek isteyenlere, ev hanımlarına, esnaflara, zanaatkârlara ve Mehmetçiklere yardımcı olmak” amacıyla *Çanakkale Geçilmez* adı altında yeniden yayımlar. Yayınevi tanıtım yazısında kitabın, “yakın tarihimizin dürüst, gerçek, doğru bir kılavuzu niteliğinde” olduğunu belirtir. Yayınevi bir yandan kitabı okuyanların “yalan yanlış, hastalıklı, zehirli iddialardan kuru[nacağını] vurgularken öte yandan okurlara, “başınızı dik tutmanızı, atalarınızın ve ninelerinizin yiğitlikleri ve yurtseverlikleri ile gurur duymanızı, geleceğe güvenle bakmanızı sağlayacaktır” güvencesi verir.

Görsel 9: Kartal Tibet, *Bir Millet Uyanıyor* afişi

Çanakkale Savaşları onlarca film ve belgesele konu olur. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun aynı adlı eserinden senaryolaştırılan ve Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı 1932 yapımı *Bir Millet Uyanıyor*, Çanakkale Savaşları ile Kurtuluş Savaşı'nı ilişkilendirmesi bakımından önemlidir; dolayısıyla da Çanakkale Savaşları'nı Kurtuluş Savaşı'nın provası olarak gören tarih yazımına uygun düşer. Çanakkale konulu film ve belgesellerin yapımı savaşların 50. ve 100 yılı yaklaştığında ivme kazanır. Turgut Demirağ'ın yönettiği 1964 yapımı *Çanakkale Arslanları*

Türkiye’de çekilmiş ve doğrudan Çanakkale Savaşları’nı konu edinen ilk filmidir. AND film tarafından TSK’nin desteği ile yapılan film 18 Mart günlerinde yıllarca Çanakkale Savaşları’nı genç kuşaklara tanıtır.

1966’da *Bir Millet Uyanıyor*, Ertem Eğilmez tarafından yeniden çekilir. Çanakkale Savaşları’nın 100. yılı yaklaşırken çekilen belgesel ve kurmaca film sayısında gözle görülür bir artış izlenir. Tolga Örnek’in 2004 yapımı *Son Kale: Çanakkale* adlı uzun metrajlı belgeseli özeni ve dayandığı kaynakların çeşitliliği ile öne çıkar. 2005’te Avustralya, Yeni Zelanda, İrlanda, Galler televizyonları ile TRT tarafından ortaklaşa yapılan *Çanakkale Geçilemedi* de benzer konulu filmler arasında farklı bir yere sahiptir. Çanakkale Savaşları’nın yüzüncü yılı nedeniyle yapılan filmler arasında *Çanakkale 1915*; *Çanakkale Çocukları*; *Çanakkale Yolun Sonu*; *Sarı Siyah* gibi filmler bulunmaktadır.

Görsel 10: *Çanakkale Arslanları* film afişi

5. Kutulamâre Savaşı ve Anma Günü (29 Nisan)

Giriş

Kısaca Kut Savaşı olarak da bilinen Kutulamâre Savaşı 6 Kasım 1914'te İngiliz kuvvetlerinin Irak'ı ele geçirmek için Basra yakınlarındaki Fav Yarımadası'na yaptıkları çıkarma ile başlayan askerî harekâtın en belirleyici aşamalarından birisini oluşturur. Osmanlı ordusunun İngiliz kolordusunu Kut kasabası çevresinde kuşatma altına alması sonucunda Irak'taki İngiliz ilerlemesi 7 Aralık 1915'te durdurulur. Kuşatmayı kırmaya çalışan İngiliz yardım kuvvetlerinin başarısızlığa uğratılması sonucunda 13 bin kişilik İngiliz kolordusu koşulsuz olarak teslim olmak zorunda kalır. Kut Zaferi, Çanakkale Savaşları'ndan sonra Osmanlı ordusunun İngiliz kuvvetleri karşısında kazandığı ikinci önemli başarıdır. Osmanlı ordusunun başarısı İstanbul'da savaşın kazanılabileceği beklentilerini artırır. İngiltere Kut yenilgisi üzerine Mezopotamya Harekâtını yeni baştan tasarlamak durumunda kalır. Kut Zaferi'nin yarattığı iyimserlik 1917'de Osmanlı ordusunun Ortadoğu'da uğradığı yenilgiler sonucunda kaybolur. Kut Savaşı'nda tarafların kayıplarını tam olarak tespit etmek neredeyse olanaksızdır. İngiliz kuvvetlerinin 40 bine yakın zayıyatı Osmanlı ordusunun yaklaşık iki katıdır. Tutsak alınan İngiliz askerlerinin Anadolu'daki kamplara nakledilmesi sırasında uğradığı zayıyat da çok yüksektir. I. Dünya Savaşı'nın 100. yıl dönümünün anılması ile birlikte unutulmuş bir olay olarak değerlendirilen Kut Zaferi de anılmaya başlar. Daha önce kutlanmayan bir askerî başarının anılması ve ardından yeniden unutulmaya yüz tutması Türkiye'de ortak belleğin nasıl oluştuğu, hangi koşullar altında biçimlendiği ve nasıl araçsallaştırıldığı gibi sorulara odaklanan tartışmalar bakımından ilgi çekici bir örnek oluşturur.

5.1. Kutulamâre Savaşı

Kut Savaşı'na giden süreç 6 Kasım 1914'te, Hindistan Ordu Karargâhına bağlı birliklerin Basra üzerinden Bağdat'a yönelik harekâtı ile başlar. İngiliz birlikleri ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın 22 Kasım 1914'te Basra'yı 9 Aralık 1914'te de Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna'yı işgal eder. Kurna'yı savunan 38. Tümenin Komutanı Albay Suphi Bey ile birlikte 400 Osmanlı askerî İngiliz ordusu tarafından tutsak alınır. İngiliz ilerlemesini durdurmak için *Teşkilat-ı Mahsusa* gönüllülerinin de katılımıyla oluşturulan "Osmancık Taburu" bölgeye gönderilir. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına atanan Binbaşı Süleyman Askerî Bey İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak için karşı harekâta girişir; ancak başarılı olmaz. Süleyman Askerî Bey'in uğradığı başarısızlık nedeniyle

intihar etmesi üzerine komutanlık görevine Albay Nurettin [Konyar] Bey atanır. İngiliz ilerlemesi sürerken Osmanlı birlikleri 28 Eylül 1915'te Kutulamâre'yi tahliye ederek Sasani İmparatorluğu'nun eski başkenti Ctesiphon'a çekilir. Bağdat'a yaklaşan İngiliz ileri harekâtını durdurabilmek için Osmanlı kuvvetleri 5 Ekim 1915'te kurulan Altıncı Ordu Komutanlığı altında yeniden örgütlenir ve komutanlık görevine Osmanlı askerî tarihinde *Golç Paşa* olarak bilinen Alman Mareşal Colmar von der Goltz getirilir. Altıncı Ordu, Kafkas Cephesi'nden kaydırılan Albay Halil [Kut] Bey komutasındaki 51. ve 52. Piyade Tümeni ile takviye edilir. 22 Kasım 1915'te Bağdat'ı ele geçirip Çanakkale'de yaşanan yenilginin acısını çıkartmayı amaçlayan General Charles Vere Ferrers Townshend komutasındaki Altıncı Hint Tümeni Ctesiphon yakınlarındaki Selman-ı Pak'taki Osmanlı mevzilerine şiddetli bir saldırıya geçer. Osmanlı ordusu karşısında büyük kayıplara uğrayan Altıncı Hint Tümeni Osmanlı ordusunun önünden çekilerek, 26 Kasım 1915'te 130 km güneydeki Kutulamâre'ye çekilir.⁷⁴

Osmanlı ordusu 7 Aralık 1915'te öteki İngiliz kuvvetleriyle bağlantısı kesilen General Townshend'in birliklerini kuşatma altına alır. İngiliz ordusu bütün çabasına karşı kuşatmayı yaramaz. Yardıma gelenler Osmanlı kuvvetleri tarafından durdurulur. Kuşatma altındaki birliklere havadan ve nehirden yiyecek ulaştırma girişimleri de sonuçsuz kalır. Kuşatma uzadıkça yiyeceği azalan Altıncı Hint Tümeninde açlıktan ölen asker sayısı günde 20'ye kadar yükselir.⁷⁵ Kuşatma sırasında İngiliz ordusunda yer alan Müslüman askerlere yönelik Osmanlı propagandasının etkili olduğu, Müslüman askerler ve İngiliz komutanlar arasında çeşitli gerginliklerin yaşandığı bilinir.⁷⁶

⁷⁴ Figen Atabey, "Öncesi ve Sonrası ile Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 53 (2017): 206-207.

⁷⁵ İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915- Nisan 1916)," *Gazi Akademik Bakış*, no. 3 (2008): 81-102.

⁷⁶ Nikolas Gardner, *Kut'ül Amâre, Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)* (İstanbul: Etkileşim, 2016).

Görsel 11: Kut Zaferi görseli

Kaynak: <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/birinci-dunya-savasinin-destansi-zaferi-kutul-amare/3>

Kuşatma altında ağır kayıplara uğrayan İngiliz ordusu 29 Nisan 1916'da teslim olmak zorunda kalır. General Townshend anularında İngiliz ordusunun teslim olmadan önceki durumunu şu sözlerle anlatır:

Sonuç şundan ibaret olmuştu: Tamamıyla arzum dışında 26 Nisan 1916'da, elimde dayanacak bir peksimet bile kalmadığını ve Halil Paşa'nın erzakımın tamamıyla tükendiğini bildiğini takdir ederek, onunla görüşmelere başlamaya mecbur olmuşum. Şimdi her gün 20 kişi açlıktan ölmekteydi. Kurtarma Kuvveti Kumandanının görüşmeler için en uygun kişi olduğu fikrindeydim. O tehditlerde bulunabilirdi. Ben erzaka sahip bulunmuş olsaydım, görüşme yapmaya kesinlikle meyilli bulunmayacaktım. Çünkü bu hareket benim görevim değildi. Fakat ben hemen erzak sağlanması mecburiyetindeydim. Aksi takdirde bütün askerlerim düşüp öleceklerdi.⁷⁷

Halil Paşa 19 Nisan 2016'da General von der Goltz'un tifüsten ölümü üzerine Osmanlı ordusunun komutasını üstlenir. Halil Paşa General Townshend'in teslim olmasından sonra Altıncı Ordu'ya yayınladığı günlük emirle "Türkler'e şeref ü şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın müşemmes [güneşli] semasında şühedamızın

⁷⁷ Atabey, "Öncesi ve Sonrası ile Osmanlı'nın Kutü'l-Amere Zaferi," 211.

ruhları şad ü handan pervaz [sevinç içinde ve gülyüzle uçmakta]" olduğu için orduyu tebrik eder. Halil Paşa 29 Nisan gününü "Bugüne KÛT BAYRAMI namını veriyorum" diyerek bayram olarak ilan eder. Kut Zaferi Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan tarafından büyük bir sevinçle karşılanır. Almanya'da okullar bir günlüğüne tatil edilir.⁷⁸ Kut kuşatması İngiliz ordusunun direnmek zorunda kaldığı en uzun kuşatma harekâtı olarak bilinir. Kutülamâre yenilgisi askerî tarihe İngiliz ordusunun Singapur'da Japon ordusuna teslim olduğu 1942'ye kadar yaşadığı en büyük teslimiyet olarak geçer.⁷⁹ Kut'ta esir olanlarla, onları kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetlerinin uğradığı kayıplar toplamda 40.000'e ulaşır. Esir alınan İngiliz askerleri büyük oranda Yozgat, Kırşehir, Boğazlayan, Şereflikoçhisar, Aksaray, Konya ve Kütahya'da kurulan esir kamplarına gönderilir.⁸⁰

Aylar süren kuşatma altında sağlık durumları bozulan İngiliz askerlerinin bir bölümü daha tutsak kamplarına ulaşmadan ölür. 3 Mayıs 1916'da Kutülamâre'den alınan General Townshend, savaşın sonuna kadar tutsak olarak kaldığı İstanbul'dan 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra ayrılır.⁸¹

Çanakkale'de kazandığı başarıdan sonra Kutülamâre'de 13.000'e yakın İngiliz askerinin komutanlarıyla birlikte teslim alınması Osmanlı ordusunun savaşı kazanabileceği yolundaki umutları artırır. Gelgelelim, bu umutlar, en azından Irak Cephesi için uzun sürmez. Takviye edilen İngiliz ordusu 1917 başında yeniden ileri harekâta girer. İngiliz ordusu uğradıkları yenilginin üzerinden daha bir yıl bile geçmeden 22 Şubat 1917'de Kutülamâre'ye, 11 Mart 1917'de ise Bağdat'a girer. 1917, Osmanlı ordusunun Ortadoğu'da tükenmeye başladığı yıldır. Irak Cephesi'nden sonra Filistin Cephesi de çöker. 11 Aralık 1917'de İngilizler Kudüs'e girer.

5. 2. Kut Zaferi ile İlgili Anma Kültürü

Kut Savaşı'nın hemen sonrasında ordu tarafından Türk Şehitliği düzenlenerek şehitler anısına obelisk formunda bir abide inşa edilir. Kut Şehitliği, Bağdat Şehitliği ile birlikte Irak'ta bulunan iki şehitlikten birisidir. Yaklaşık 15 yıl sonra Irak vatandaşı Rebia Emiri Ali el-Emir'in şahsi

⁷⁸ Said Olgun ve Resul Babaoğlu "Dönemin Kaynaklarına Göre Kutü'l-Amare Zaferi (Toplu Bir Değerlendirme)," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 39 (2020), 498.

⁷⁹ Aydın Beden, "Kutü'l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler," *Mediterranean Journal of Humanities*, no. 2 (2015): 155.

⁸⁰ Olgun ve Babaoğlu, "Dönemin Kaynaklarına göre Kutü'l- Amere Zaferi," 495.

⁸¹ Olgun ve Babaoğlu, "Dönemin Kaynaklarına göre Kutü'l- Amere Zaferi," 498.

mülkiyetinde bulunan 7988 m² genişlikteki Türk Şehitliği arazisini 11 Mayıs 1933'te Türkiye'ye hibe eder. Başbakanlık arşivinde, Türk hükümetinin şehitliğin ve abidenin yeniden düzenlenerek bakım ve onarımı için girişimler yaptığına ilişkin belgeler bulunmaktadır.⁸²

Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıl dönümü yaklaşırken Kut Zaferi de kutlamalarla anılacak olaylar arasına alınır.⁸³ Kut Zaferi'nin anılacağı kararının alınması ile birlikte Cumhuriyet Dönemi tarih yazıcılığının Kutulamâre'de olup bitenleri yok saydığına ilişkin görüşler gündeme getirilir. Bu görüşlere göre, Kut Zaferi Cumhuriyet Dönemi tarih yazımının öncelikleriyle uyumlu olmadığı için unutulmaya terk edilmiş bir olaydır.⁸⁴ 29 Nisan 2016'da Kut Zaferi'ni anmak için düzenlenen törene dönemin Cumhurbaşkanı da katılmıştır. Bu törende yaptığı konuşmada şimdiye kadarki tarih kitaplarında Kut Zaferi'ne hak ettiği önemin verilmediğini vurgulamıştır.⁸⁵

Bu önemli tarihsel olayın nasıl unutturulduğu konusundaki tartışmalar sırasında Kut Zaferi'nin 1952'ye kadar kutlandığı; ancak Türkiye'nin NATO üyesi olması üzerine İngiltere'nin isteği ile kutlamaların durdurulduğu iddiaları sıklıkla dile getirilir.⁸⁶ Erol Mütercimler'in ayrıntılı anlatısı bu konuda örnek olarak verilebilir. "Kut-ül Amare Atatürk'ün sağlığı döneminde bir zafer olarak her yıl kutlanmıştır. 1952 yılına kadar, o yıl NATO'ya girdik, İngilizleri darıltmamak adına Demokrat Parti tarafından Zafer Bayramı olarak kutlanması iptal edildi".⁸⁷ Kutulamâre'nin neden unutturulduğu sorusuna yanıt veren Şükrü Hanioglu da "yanılabileceği" kaydını koysa da, zaferin 1945'e kadar kutlandığını söyler.

"Bu zafer, yanılmıyorsam İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kutlandı. Tabii 1922 sonrasında ona atfedilen önem azalmıştı, ama gene de anılan bir başarı idi. Cumhuriyet ile birlikte ona atfedilen ehemmiyetin düşmesinin nedeni yeni liderlerin başarılarının ön plana çıkarılması

⁸² Beden, "Kut'ül-Amare Zaferi," 157.

⁸³ Süleyman Gündüz, "Kut'ül Amare Zaferi...", *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2012.

⁸⁴ Eylül Fırat ve Zafer Altaylı, *Osmanlı'nın Unutulan Zaferi Kut'ül Amare'nin 100. Yılı* (Ankara: Ayata, 2016); Muzaffer Taşyürek, *Kut'ül Amare Tarihten Silinen Zafer* (İstanbul: Alioğlu, 2018).

⁸⁵ "Milletimizin Binlerce Yıllık Tarihini...", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 29 Nisan 2016,

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/43802/milletimizin-binlerce-yillik-tarihini-nerede-yse-1919-yilindan-baslatan-tarih-anlayisini-reddediyorum.html>

(erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

⁸⁶ "İngilizler Rica Etti Kut'ül Amare Kutlamalarını O Kaldırdı," *Hürriyet*, 1 Mayıs 2016.

⁸⁷ "Kut-ül Amare ve Atatürk Büyükçekmece'de Konuşuldu," *Milliyet*, 30 Nisan 2016.

gayretidir. Bunun yanı sıra Enver Paşa'nın bu yeni dönemde son derece olumsuz biçimde resmedilmesi de bu alanda etkili olmuştur (General Townshend'i esir alan Halil Paşa, Enver Paşa'nın amcası idi). 1945 sonrasında Kut Zaferi'nin kutlanmasına son verilmesinde ise İngilizleri gücendirmeme yaklaşımı etkili olmuştur".⁸⁸

İlk bakışta doğru olduğu izlenimi yaratan bu anlatılar olgusal dayanaktan yoksundur. Öncelikle Kut Zaferi'nin Cumhuriyet Dönemi'nde geniş kapsamlı kutlamalarla anıldığına ilişkin akademik bir yayın bulunmamaktadır.⁸⁹ Özellikle Kut Zaferi'nin anılıp anılmadığını araştıran Ahmet Özcan böyle bir anma törenlerinin yapılmadığını, kaldı ki yapılmasının da Kut bölgesinin "neredeyse bir daha hatırlanmanın göze alınmayacağı kadar Türk hâkimiyet ve hafızasından çıkmış" olması nedeniyle mümkün olmadığını ileri sürer. Özcan'a göre, "inkılâp tarihi paradigması, ulusal ve uluslararası konjonktür dikkate alındığında" böyle bir kutlamanın mümkün olmadığını, olsa bile bu kutlamaların ancak "cepheyi görmüş romantikler veya muharipler derneği vb. gibi resmî olmayan gruplar tarafından" yapılan törenlerden ibaret olabileceğini ileri sürer.⁹⁰

Kut Zaferi'nin unutulmuşluğu olgusu kendisini edebiyatta da hissettirir. Mehmet Emin [Yurdakul] tarafından 9 Haziran 1916'da yayımlanan *Dicle Önünde* adlı şiir kitabı Kut Zaferi'ni konu alan belli başlı, muhtemelen de tek örnektir.⁹¹ Arap İsyanlarının başladığı günlerde yayımlanan *Dicle Önünde* Mehmet Emin'in Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte yazmaya başladığı öteki şiirlerde yaptığı gibi, Araplar ile Türklerin dayanışma içinde olmaları halinde dünyanın en güçlü ordularıyla baş edebilecekleri iddiasını öne çıkarır. Kudret Savaş, Mehmet Emin'in "Türk milliyetçiliği fikriyle Osmanlılık fikri arasında yeni bir denge oluşturma"

⁸⁸ Halil Solak, "Şükrü Hanioglu: 'Bugünkü Ortadoğu I. Dünya Savaşı'nın Sonucudur,'" *Yeni Şafak Pazar Eki*, 2 Kasım, 2014.

⁸⁹ Yıldırım Oğur, "Unuttuğumuzu Unutmanın Hikayesi...", *Karar*, 9 Şubat 2018.

⁹⁰ Ahmet Özcan, "Kütü'l-Ammare Zaferini Tarihe Yazmak: "Kütü'l-Ammare Hakkında Yazılmış Türkçe Metinler Üzerine Bir Deneme," *Unutulan Zafer: Kütü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* 8 Mart 2016, ed. Hasan Hoşoğlu, Mustafa Şahin ve Özgür Körpe (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016), 437-438.

⁹¹ Mehmed Emin Yurdakul, *Kutu'l Amare Destanı: Dicle Önünde: 100 Yıldır Unutturulan Destan* (İstanbul: Derin Tarih, 2016).

çabasının, savaş dönemine özgü “resmi yaklaşımın izlerini barındır[dığına]” dikkatimizi çeker.⁹²

Kemal Tahir, Kelleci Mehmet’te roman kahramanının babasının ağzından Kut Savaşı’na değinir. Bu evrede Kut Zaferi’ni konu alan muhtemelen tek edebî eser İsmail Bilgin’in *Kütü'l Amare - Osmanlı'nın Son Zaferi* başlıklı romanıdır.⁹³ Benzer bir durum filmler için de geçerlidir. Bu konuda istisna sayılabilecek örnek TRT’de 18 Ocak 2018-31 Ocak 2019 tarihleri arasında yayınlanan, “Mehmetçik: Kut’ül Amare” başlıklı TV dizisidir. Dizinin yapımcısı ve senaristi Mehmet Bozdağ’ın bir söyleşide belirttiği gibi, Ortadoğu’da “bugüne kadar devam eden ayrışmanın hikâyesini” anlatan dizi, Kut Savaşı’nı siyasal iktidarın güncel öncelikleri doğrultusunda araçsallaştırır.⁹⁴

Görsel 12: Mehmetçik Kut'ül Amare dizi posterini

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kutul-amare-mehmetcik-tum-dunyada-izlenecek/1034736>

⁹² T. Kudret Savaş, “Kütü'l Amare'nin Şiir Anıtı: Dicle Önünde,” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, no.1 (2021): 146.

⁹³ İsmail Bilgin, *Kütü'l Amare - Osmanlı'nın Son Zaferi* (İstanbul: Timaş, 2014).

⁹⁴ Zeynep Rakipoğlu, “Kut'ül Amare'de Ortadoğu'daki Casuslar Savaşını Anlatıyoruz,” *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kutul-amarede-ortadogudaki-casuslar-savasini-anlatiyoruz/1130809>, (29 Nisan 2018).

Kut Zaferi, anma törenlerinin yanı sıra bir yandan akademik nitelikli toplantılar düzenlenerek, öte yandan bilimsel yayınlar yapılarak da anılır. Bu türden akademik toplantılar arasında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü ve Bağcılar Belediyesi Başkanlığı iş birliği ile 28-29 Nisan 2016 tarihleri arasında Mardin’de düzenlenen “Kutü’l Amare Zaferi’nin Yüzüncü Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu” dikkati çeker. Sempozyuma sunulan bildiriler *Kutü’l-Amare Zaferi: Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi* başlıklı kitapta toplanarak 2016’da yayımlanır. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından düzenlenen “Unutulan Zafer: Kutü’l-Ammare, 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu” da benzeri bir akademik toplantıdır.⁹⁵

Resul Köse tarafından hazırlanıp Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 2016’da yayımlanan *Arşiv ve Belgelerine Göre Kutü’l-Amare Zaferi* başlıklı derleme de yıl dönümü vesilesiyle yapılan akademik yayınlar arasında önemli bir yer tutar. Hâcer Kılıçaslan ve Mehmet Yaşar Ertaş’ın derleyip 2017’de yayımladıkları *Kütü’l Amâre: 1916 Olaylar, Hatıralar, Raporlar* başlıklı kitap da Kut Zaferi konusunda hazırlanan nesnel tarih çalışmaları arasında öne çıkar. Mehmet Emin Dinç’in *Halil Kut Paşa - Kut’ül Amare’nin Muzaffer Komutanı* başlıklı biyografisi de yıl dönümü vesilesi ile yapılan nitelikli akademik yayınlar arasındadır. Kut Zaferi, yüzüncü yıl anmaları öncesinde ya da sonrasında yayımlanan çok sayıda popüler tarih kitabına konu olur.⁹⁶

6. Sonuç

Çanakkale Savaşları Türkiye’de toplumsal belleği oluşturan en temel unsurlardan birisidir. Her kesimden siyaset insanı Çanakkale Savaşları’nı millî birlik ve beraberlik içinde hareket edildiğinde her türlü

⁹⁵ Hasan Hoşoğlu, Mustafa Şahin ve Özgür Körpe, *Unutulan Zafer: Kutü’l-Ammare, 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* 8 Mart 2016, ed. Hasan Hoşoğlu, Mustafa Şahin ve Özgür Körpe (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016).

⁹⁶ Deniz Akpınar, *Kutü’l Amare Zaferi* (İstanbul: Arı Sanat, 2018); İsmail Bilgin, *Kutü’l Amare - Osmanlı’nın Son Tokadı* (İstanbul: Timaş, 2018); Erhan Çiftçi, *Kut’ül-Amare- Kut Almış Ordunun Zaferi* (İstanbul: Timaş, 2017); Metin Özdamarlar, *Kutül Amare: Kayıtlara Geçen Son Zafer* (İstanbul: Eğlenceli Bilgi, 2017); Muhammet Emin Oyar, *Kutü’l Amare Zafer* (İstanbul: Mavi Uçurtma, 2018).

zorluğun altından kalkılabileceğini gösteren bir örnek olarak gösterip anlatılarını kendi gündemleri uyarınca kurgular. Bu anlatıların sadece Çanakkale Savaşları'nın anıldığı 18 Mart ve 25 Nisan günlerinde değil, her ne zaman gereksinim duyulursa “yeniden Çanakkale” biçiminde tekrar üretildiği görülür. Çanakkale Savaşları'nın siyasal araçsallaştırmaya yatkın oluşunu açıklayacak bir dizi özgül nedenden söz edilebilir. Sözgelimi, Cumhuriyet Dönemi tarihçiliği Mustafa Kemal'in genç bir asker olarak öne çıkmasına olanak sağladığı için Çanakkale Savaşları'nı önemserken muhafazâkar çevreler ise Çanakkale Savaşları'nı tarih sahnesinden silinmeden kısa bir süre öncesine kadar Osmanlı ordusunun Batılı güçlere diz çöktürecek kadar güçlü olduğunu gösteren bir kanıt olarak gösterir. Özetlemek gerekirse, Türkiye siyasetindeki tüm eğilimler kendilerinden bir şey buldukları Çanakkale Savaşları'nı kendi anlayışları doğrultusunda anar ve anlatır.

Dünya Savaşı'nın unutulmaya yüz tutmuş başarılarından birisi olan Kut Zaferi'nin bir dizi nedenle toplumsal bellekte Çanakkale Zaferi kadar ağırlıklı bir konumu yoktur. Cumhuriyet Dönemi boyunca Kut Zaferi'nin anılması için yüksek katımlı törenler düzenlendiğine ilişkin bir bilgi yoktur. 2016'da Cumhurbaşkanlığı katında düzenlenen törenlerle yüzüncü yıl dönümü anılan Kut Zaferi, izleyen yıllarda daha düşük düzeyli katılımla gerçekleştirilen etkinliklerle anılmaya başlar. 2018'den sonra törenlere katılan protokol düzeyinin belirgin bir biçimde düştüğü, etkinliklerin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından liselerde yapılan törenlerle sınırlı kaldığı görülür. Benzer bir durum Kut Savaşı konusundaki akademik etkinlikler için de geçerlidir. Anma törenlerine katılım düzey ve biçiminde izlenen değişime bakıldığında, toplumsal bellekteki yeri yüzüncü yıl nedeniyle yapılan anma törenleriyle sınırlı kalan Kut Zaferi'nin yeniden unutulmaya yüz tuttuğu söylenebilir.

Bu durum bir dizi nedenle ilişkilendirilebilir. Öncelikle Kut Savaşı Çanakkale Savaşları gibi tüm siyasal kesimlerin kendilerinden bir şey buldukları tarihsel bir olay değildir. Çanakkale Savaşları'nın tersine Kutulamâre zaferden kısa sayılabilecek bir süre sonra İngiliz ordusu tarafından ele geçirilir. Daha da önemlisi Dünya Savaşı sonrasında ulusal sınırlar dışında kalır. Kısacası, Kut sonunda kaybedilecek olan topraklar için kazanılmış bir zaferin adıdır.

Kut Zaferi'nin görmezden gelinmesinin bir başka nedeni de bu askerî başarının komutanlarıyla ilgili olabilir. Kut Zaferi'ni kazanan Altıncı Ordu'nun komutanı, İngiliz ordusu teslim olmadan bir hafta öncesine kadar Alman Generali Goltz'dur. Goltz'un ölümü sonrasında ise ordu

komutanlığına Halil [Kut] Paşa getirilir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında; Kut Savaşı sırasında komuta kademesinde görev yapan Halil Paşa, Nurettin [Konyar], Ali İhsan [Sabis] ve Kazım [Karabekir] Paşalar ile Mustafa Kemal'in yolları ayrılır. Bu ayrılığın Kut Zaferi'nin unutturulmasında etkili olabileceği akla yatkın bir olasılıktır. Ayrıca, kendi kuşağından pek çok subaydan farklı olarak, Mustafa Kemal'in General Goltz'a yakınlık duymaması da unutmaya durumunu açıklayıcı bir etken olabilir.⁹⁷

Bu nedenler göz önüne alındığında, Kut Zaferi'nin 29 Nisan 2016'da öncelikle I. Dünya Savaşı'nın 100. yıl dönümü nedeniyle canlanan anma kültürünün etkisiyle anma takvimine alındığı söylenebilir. Törenler sırasında yapılan konuşma ve yayınlarda Kut Zaferi'nden çok Cumhuriyet Dönemi tarih yazımı ve Lozan Antlaşması'na yönelik eleştirilerin dile getirilmesi, belirtilmesi gereken bir başka noktadır. Bu eleştiriler sırasında Kut Zaferi'nin Cumhuriyet Dönemi boyunca özellikle unutturulduğu konusuna yapılan aşırı vurgu dikkat çekicidir. Bununla birlikte Kut Zaferi'ne vurgu daha sonraki yıllarda tekrar azalmaya başlamıştır.

⁹⁷ Gencer Özcan, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde, ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 193-195.

Bibliyografya

- "18 Mart", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1954.
- "18 Mart Çanakkale Zaferi Törenlerle Kutlandı", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1976.
- "100 Yıl Önce Çanakkale 100 Yıl Sonra Afrin", *Yeni Şafak*, 19 Mart, 2018.
- "1000 Üniversiteli Dün Çanakkale'ye Hareket Etti", *Cumhuriyet*, 18 Mart, 1951.
- Akpınar, Deniz. *Kutü'l Amare Zaferi*. İstanbul: Arı Sanat, 2018.
- Alâeddin, İbrahim. *Çanakkale İzleri*. İstanbul, 1926.
- Anzak Günü*. Canberra: Gazi İşleri Bakanlığı, 2007.
- Aşır, Sabriye. "Coniler ile Mehmetler Arasında Bir Fark Yoktur." *Odatv.com*, 3 Mart, 2015. <https://odatv4.com/guncel/coniler-ile-mehmetler-arasinda-bir-fark-yoktur--0303151200-72388>
- (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2021).
- Atabey, Figen. "Öncesi ve Sonrası ile Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 53 (2017): 205-215.
- Atsız, Nihal. *Çanakkale'ye Yürüyüş*. İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1933.
- Bali, Rıfat N. *1934 Trakya Olayları*. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- "Başbakanımız Sayın Prof. Dr. Tansu Çiller'in, Çanakkale Deniz Zaferinin 80. Yıl Kutlamalarında 18 Mart 1995 Günü Yaptığı Konuşma." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt X, no. 30 (Kasım 1994): 531-534.
- Beden, Aydın. "Kutü'l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler." *Mediterranean Journal of Humanities*, no. 2 (2015): 151-164.
- Bilgi, Zafer. *Kut'ül Amare: Osmanlı'nın Son Zaferi*. İstanbul, 2017.
- Bilgin, İsmail. *Kutü'l Amare - Osmanlı'nın Son Zaferi*. İstanbul: Timaş, 2014.
- Bilgin, İsmail. *Kutü'l Amare - Osmanlı'nın Son Tokadı*. İstanbul: Timaş, 2018.
- Boyarin, Jonathan. "Space, Time and Politics of Memory." *Remapping Memory: The Politics of Time-Space*. ed., Jonathan Boyarin, 1-38. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.
- Bozkurt, Celil, "Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaatı ve Türk Kamuoyundaki Yankıları." *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, no. 5 (2015): 79-94.
- Bucur, Maria. "Edifices of the Past: War Memorials and Heroes in Twentieth-Century Romania." *Balkan Identities: Nation and Memory*, ed. Maria Todorova, 158-179. New York: New York University Press, 2004.
- Copeaux, Etienne. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- "Çanakkale Abidesi Yardım Kampanyası." *Milliyet*, 18 Ocak 1958.
- "Çanakkale Günü." *Cumhuriyet*, 19 Mart 1948.
- "Çanakkale Türküsünü Kim Söyledi? İşte Çanakkale Türküsünün Sözleri." *Mynet*, 17 Mart 2021.
- <https://www.mynet.com/canakkale-turkusunu-kim-soyledi-iste-canakkale-turkusunun-sozleri-110106757999>
- (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2021).
- "Çanakkale'de." *Cumhuriyet*, 18 Mart 1977.
- "Çanakkale'de Türk Şehamet ve Asaleti." *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1934.
- "Çanakkale Zaferi Dün Törenle Kutlandı." *Cumhuriyet*, 19 Mart 1955.
- "Çanakkale Zaferinin 48. Yıldönümünü Kutluyoruz." *Cumhuriyet*, 18 Mart 1963.
- "Çanakkale Zaferi'nin 63. Yıldönümü Kutlanıyor." *Cumhuriyet*, 18 Mart 1978.
- "Çanakkale Zaferinin Yıldönümünde Ülkü Ocaklıların Çıkarması Muhtemel Olaylar Nedeniyle Tedbir Alındı." *Cumhuriyet*, 17 Mart 1975.
- Çiftçi, Erhan. *Kut'ül-Amare- Kut Almış Ordunun Zaferi*. İstanbul: Timaş, 2017.
- Daver, Abidin. "Unutulmamak Lazım Gelen Bir Gün." *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1934.
- Davis, George Frederick. "Anzac Day: Meaning and Memories: New Zealand, Australian and Turkish Perspectives on a Day of Commemoration in the Twentieth Century." (yayımlanmamış doktora tezi), New Zealand: University of Otago.
- Demiryürek, Meral. "Çanakkale Savaşlarının Türk Hikâyesine Yansımaları." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no .42 (2017): 61-76.
- Diñç, Mehmet Emin. *Halil Kut Paşa - Kut'ül Amare'nin Muzaffer Komutanı*. İstanbul: Kronik, 2017.
- Ergin, Sedat. "Erdoğan'ın Musafaha ve Osmanlı Tokadı Doktrini." *Hürriyet*, 21 Şubat 2018.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, 1991.
- "Evren: Türk Silahlı Kuvvetlerimiz Her Zamankinden Daha Uyanık." *Cumhuriyet*, 19 Mart 1983.
- Eylül, Zafer. *Kutül Amare: Osmanlı'nın Unutulan Zaferi - 100'üncü Yılında*. Ankara: Ayata, 2015.
- Fırat, Eylül ve Zafer Altaylı. *Osmanlı'nın Unutulan Zaferi Kut'ül Amara'nın 100. Yılı*. Ankara: Ayata, 2016.
- Gardner, Nikolas. *Kut'ül Amâre, Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)*. İstanbul: Etkileşim, 2016.

- Gençcan, Mehmet İhsan. *Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler*. İstanbul: Bayrak, 1993.
- Gençcan, Mehmet İhsan. *Çanakkale Savaşlarında Kahraman Çocuklar*. İstanbul: Bayrak, 1994.
- Gençcan, Mehmet İhsan. *Çanakkale Savaşlarından Kan Çiçekleri*. İstanbul: Bayrak, 2000.
- Gençcan, Mehmet İhsan. *Çanakkale Savaşları ve Sır Kapısından Süzülenler*. İzmir: Akel, 2006.
- Gençcan, Mehmet İhsan. *Çanakkale Savaşları ve Sırlar, Çanakkale*. Yayın Yeri Yok, 2014.
- Gezen, Burak ve Hakan Uçar. "Gelibolu'da Hurafeli Turizm." *Hürriyet*, 8 Ağustos, 2004.
- Güler, E. Zeynep. 2012. "Bir Ulusal Hafıza Mekanı Olarak Gelibolu Yarımadası." *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. ed. Kerestecioğlu, İnci Özkan ve Güven Gürkan Öztan, 307-344. İstanbul: İletişim, 2012.
- Gündüz, Süleyman. "Kût'ül Amare Zaferi..." *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2012.
- Güneş, Mehmet. *Kutü'l Amare Zaferi: Saklı Kalmış Bir Büyük Destan*. İstanbul: Akçağ, 2015.
- "İngilizler Rica Etti Kût'ul Amâre Kutlamalarını O Kaldırdı." *Hürriyet*, 1 Mayıs 2016.
- "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, Çanakkale Savaşı'na Ait 7 Türküyü 'Çanakkale'ye' İsimli Albümde Bir Araya Getirdi." *TRT Haber*, 17 Mart 2016
<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/canakkale-ruhunu-anlatan-7-turku-1-albumde-239814.html>
- (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2021).
- "Kadeş Süvarisi Böyle Rezalet Dünyada Görülmemiştir Dedi." *Milliyet*, 25 Mart 1962.
- Kahraman, İsmail. *Milli Türk Talebe Birliği 53. Genel Kurul Genel Merkez Faaliyet Raporu*. İstanbul, 1967.
- Kılıç, Fahri. "Çanakkale Savaşlarında Okullar ve Öğrenciler." *Türk Yurdu*, no. 305 (2015),
<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=196>
- (Erişim Tarihi: 22 Aralık 2021).
- Kılıçaslan, Hâcer ve Mehmet Yaşar Ertaş. *Kûtü'l Amâre: 1916 Olaylar, Hatıralar, Raporlar*. İstanbul: Kronik, 2017.
- Koçak, Cemil. "Çanakkale Kitaplığı." *Geçmiş Zaman Ayrıntıda Saklıdır*. ed. Cemil Koçak, 113-119. İstanbul: Timaş, 2011.
- Koçak, Cemil. "Gelibolu'da Olmak." *Geçmiş Zaman Ayrıntıda Saklıdır*. ed. Cemil Koçak, 106-112. İstanbul: Timaş, 2011.

- “Kut-ül Amare ve Atatürk Büyükçekmece’de Konuşuldu.” *Milliyet*, 30 Nisan 2016.
- Mat, Celal. *Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri*. Ankara: Akçağ, 2007.
- “Milletimizin Binlerce Yıllık Tarihini...” Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 29 Nisan 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/43802/milletimizin-binlerce-yillik-tarihini-nerede-yse-1919-yilindan-baslatan-tarih-anlayisini-reddediyor.html>
- (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2021).
- “Milli Türk Talebe Birliği’nin Çanakkale Seyahati.” *Birlik*, 5 Kasım 1933.
- Milli Türk Talebe Birliği. *18 Mart 1915 Çanakkale Şehitlerini Anma Günü*, İstanbul, 1970.
- Milli Türk Talebe Birliği. 51. Genel Kurul. Genel Merkez Faaliyet Raporu, 26 Mart 1971-27 Mayıs 1973. İstanbul: Özdemir Matbaası, 1973.
- Milli Türk Talebe Birliği. *Genel Merkez Faaliyet Raporu*, 27 Mayıs 1973-7 Temmuz 1974. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1974.
- Milli Türk Talebe Birliği. 53. *Dönem Faaliyet Raporu* (3 Ağustos 1975- 16 Ekim 1976). İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1976.
- Narler, Aynur. “Çanakkale’den Uzanan Dostluk Eli.” *Cumhuriyet*, 19 Mart 1996.
- Narler, Aynur. “Çanakkale Zaferi’nin 74. Yıldönümü Kutlandı.” *Cumhuriyet*, 19 Mart 1989.
- Nazmi, [Bey]. *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü (1914-1922)*. İzmir: Çanakkale Deniz Komutanlığı, 2004.
- Niyazi, Mehmed. *Çanakkale Mahşeri*. İstanbul: Ötüken, 2017.
- Nora, Pierre. 1997. *Les Lieux de Memoire*, Paris: Gallimard, 1997.
- Oğur, Yıldray. “Unuttuğumuzu Unutmanın Hikayesi...” *Karar*, 9 Şubat 2018.
- Olgun, Said ve Resul Babaoğlu. “Dönemin Kaynaklarına Göre Kutü’l-Amare Zaferi (Toplu Bir Değerlendirme).” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 39 (2020): 477-502.
- Oral, Haluk. *Arıburnu 1915*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Oyar, Muhammet Emin. *Kutü’l Amare Zafer*. İstanbul: Mavi Uçurtma, 2018.
- Özakman, Turgut. *Diriliş: Çanakkale 1915*, 132. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018.
- Özakman, Turgut. *Çanakkale Geçilmez*, 11. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2021.
- Özcan, Ahmet. “Kutü’l-Ammare Zaferini Tarihe Yazmak: “Kutü’l-Ammare Hakkında Yazılmış Türkçe Metinler Üzerine Bir Deneme.” *Unutulan Zafer: Kutü’l-Ammare, 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* 8 Mart 2016. ed. Hasan Hoşoğlu, Mustafa Şahin ve

- Özgür Körpe, 421-440. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. 2016.
- Özcan, Gencer. 2006. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi." *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça, 173-221, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, Gencer ve Özüm Arzık-Erzurumlu. "Haunting Memories of the Great War: The Gallipoli Victory Commemorations in Turkey." *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*. ed. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad, 1240-1256. Salt Lake City: Utah University Press, 2015.
- Özdamarlar, Metin. *Kutül Amare: Kayıtlara Geçen Son Zafer*. İstanbul: Eğlenceli Bilgi, 2017.
- Palmer, Alan. *Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)*. çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- Pemberton, Thomas James. *Gallipoli To-day*, Londra: Ernest Benn, 1926, 2008.
- Rakipoğlu, Zeynep. "Kut'ül Amare'de Ortadoğu'daki Casuslar Savaşını Anlatıyoruz." *Anadolu Ajansı*. (29 Nisan, 2018)
<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kutul-amarede-ortadogudaki-casuslar-savasini-anlatiyoruz/1130809>
- Rigney, Ann. "Divided Past: A Premature Memorial and the Dynamics of Collective Memory." *Memory Studies*, no. 1 (2008): 89-97.
- Savaş, T. Kudret. "Kütü'l Amâre'nin Şiir Anıtı: Dicle Önünde." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, no. 1 (2021): 139-159.
- Sayılr, Burhan. "1915 Deniz Savaşı'nda Şehit Olan Askerleri Anma Amacıyla Yapılan İlk Tören ve Bu Törenin 'Şehitleri Anma Günü' Olarak İlan Edilmesi." *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, no.1 (2005): 99-104.
- Sayılr, Burhan. "Şehitlerimizi 94 Yıldır Çanakkale ile Anıyoruz." *Çanakkale 1915, 18 Mart 2010 Özel Sayısı* (2010): 110-113.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1807-1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Solak, Halil. "Şükrü Hanioglu: 'Bugünkü Ortadoğu I. Dünya Savaşı'nın Sonucudur'." *Yeni Şafak Pazar Eki*, 2 Kasım 2014.
- "Tarihin Seyrini Değiştiren Zafer, 18 Mart." *Cumhuriyet*, 18 Mart 1934.
- Taşyürek, Muzaffer. *Kut'ul Amare Tarihten Silinen Zafer*. İstanbul: Alioğlu, 2018.
- Toker, Metin. "Çanakkale Zaferi." *Cumhuriyet*. 19 Mart 1946.
- Topçu, Yalçın. "Çanakkale Savaşı Devam Ediyor." *Yeni Şafak*, 11 Eylül 2021.

- Toprak, Zafer. "Bir Çağa Damgasını Vuran Savaş." *Arıburnu 1915* içinde, ed. Haluk Oral, XI-XVII. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Türkmen, Zekeriya. *Çanakkale Savaşı, Anıtları ve Şehitlikleri*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 2007.
- Ulaş, Tayfun. "1930'lu Yıllar Türkiye'sinde Çanakkale Savaşları'nı Anma Etkinlikleri ve Halkevlerinin Rolü." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, no. 18 (2015): 519-532.
- Uyar, Mesut. "Arab Officers in the Ottoman Army." Paper Presented to the Conference: "Palestine and the First World War - New Perspectives." Upper Galilee: Tel-Hai Academic College, 3-6 Eylül 2007.
- Ülgen, Erol. "Çanakkale Zaferi'nin Türk Edebiyatındaki Yankıları." *Türk Dünyası Araştırmaları*, No. 207 (2013): 345-356.
- Üzen, İsmet. "Türklerin Kutü'l-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915- Nisan 1916)." *Gazi Akademik Bakış*, no. 3 (2008): 81-102.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Çanakkale Muharebeleri: Edebiyat." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993.
- "Üniversiteli Kızlar Kasıtlı Yayınların Durdurulmasını İstedi." *Milliyet*, 29 Mart 1962.
- Vakkasoğlu, Vehbi. *Bir Destandır Çanakkale*. İstanbul: Nesil, 2018.
- Yılmaz, Ahenk. "Anıtlştırma Söyleminin Dönüşümü: Gelibolu Savaşı'nı (Karşı)- Anıtlştırmak." *Mimarlık*, no. 341 (2008): 41-43
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=291&RecID=1725> (Erişim Tarihi:10 Aralık 2021).
- Yüksel, Fahrettin. *Kut'ül Amare: Osmanlı'nın Son Büyük Zaferi*. İstanbul: Egemen, 2018.
- Yurdakul, Mehmed Emin. *Kutu'l Amare Destanı: Dicle Önünde: 100 Yıldır Unutturulan Destan*.